

Geliş Tarihi:25.02.2020 Kabul Tarihi:13.04.2020

Entry Date: 25.02.2020 Accepted: 13.04.2020

ANTALYA YÖRESİNDE “DEVE” İLE İLGİLİ HALK VETERİNERLİĞİ UYGULAMALARI HAKKINDA BİR İNCELEME

A Study On Camel-Related Folk Veterinary Practices in Antalya

Mahmut DAVULCU*

Özet

Halkbilimin çok da üzerinde durulmuş çalışma alanlarından birisi olmayan halk veterinerliği, halk baytarlığı veya folklorik veteriner hekimlik olarak da adlandırılır. Halk veterinerliği, modern veterinerlik biliminin teşekkül etmediği dönemlere has olan, hayvan hastalıklarının teşhis ve tedavisinin geleneksel yollarla yapıldığı uygulama ve pratiklerin tümüdür. Halk veterinerliği kuşaktan kuşağa, sözlü kültür vasıtasıyla aktarılan, tecrübe, inanış ve doğaya dayanan yöntem ve uygulamalara dayanır.

Ekonomik faaliyetlerin büyük ölçüde hayvansal ürünlere ve hayvancılığa dayalı olduğu bozkır sahasında tarih sahnesine çıkan Türklerin geleneksel kültüründe halk veterinerliği önemli bir yer tutmuştur. İç Asya'dan günümüz Türkiye topraklarına kadar farklı coğrafyalarda göçer, yarı-göçer ve yerleşik hayatı bir arada yaşayan Türk topluluklarının yakın ilişki kurdukları hayvanlardan birisi de deve dir. Deve ile sürdürülen iç içe yaşam ve kurulan yoğun ilişki halk kültürünün birçok alanını şekillendirdiği gibi halk veterinerliği konusunda da kendisini göstermiştir.

Elimizdeki bu makale esas olarak deve ile ilgili halk veterinerliği uygulamalarını konu almakta ve bu Antalya yöresi ölçeğinde incelemeyi hedeflemektedir. Makale çalışması, yakın zamanlara kadar önemli bir devecilik merkezi olan Antalya'da 2016-2018 yılları arasında Antalya'da gerçekleştirilen bir dizi saha araştırmasında büyük kısmını devecilerin oluşturduğu kaynak kişilerden derleme metoduyla elde edilen bilgi ve bulguların ışığında hazırlanmıştır. Literatür ve arşiv kaynakları ile de desteklenen makalenin en önemli hedefi deve ve halk veterinerliği ilişkisini irdelemek, konuya ilişkin kültürel birikimi yazılı ortamda paylaşmaktır.

Anahtar Sözcükler: Antalya, halk kültürü, devecilik, halk veterinerliği, somut olmayan kültürel miras.

Abstract

Folk veterinary, which is not one of the most emphasized fields of folklore, is also called folk veterinary medicine or folkloric veterinary medicine. Public veterinary medicine is all of the practices and practices that are specific to the periods when modern veterinary science does not occur and where the diagnosis and treatment of animal diseases are carried out in traditional ways. Folk veterinary medicine is based on methods, practices based on experience, belief and nature that are passed down from generation to generation through verbal culture.

Folk veterinary has an important place in the traditional culture of the Turks, who came to the stage of history in the steppe area where economic activities are largely based on animal products and animal husbandry. Internal migration from Asia up to the present day territory of Turkey in different geographies, one of the animals they

* Halk Kültürü Araştırmacısı (Sanat Tarihçi), Antalya, mahmut.davulcu@ktb.gov.tr

established close relations of semi-nomadic and sedentary communities is a combination of camel living in Turkey. The intertwined life and the intense relationship established with the camel has shaped many areas of folk culture and has also shown itself in the field of veterinary medicine.

This article, which we have, mainly focuses on camel veterinary practices and aims to examine this scale in Antalya region. The article study has been prepared in the light of the information and findings obtained from compilation method from a large number of field researches conducted in Antalya between 2016-2018 in Antalya, which has been an important aviation center until recently. The most important goal of the article, which is also supported by the literature and archive sources, is to examine the relationship between camel and public veterinary medicine, and to share the cultural knowledge on the subject in written environment.

Key Words: Antalya, camel rearing, folklore, folk veterinary, intangible cultural heritage.

Giriş

Halkın, veteriner olmadığı ya da veterinere ulaşamadığı durumlarda hayvan hastalıklarını teşhis ve tedavi etmek amacıyla başvurduğu uygulama ve pratiklerin tümü halk baytarlığı olarak tanımlanmaktadır (Boratav, 1994: 129-130). Halkbilimin çok da üzerinde durulmuş çalışma alanlarından birisi olmayan halk baytarlığı, halk veterinerliği veya folklorik veteriner hekimlik olarak da adlandırılır.

Hayvanların insanlarca tedavi edilmesi oldukça kadim bir uğraştır. Buna dair en erken veriler mağara duvarlarındaki resim ve kabartmalarda karşımıza çıkar (Özgür, 1997: 98; Osmanağaoğlu-Gürler, 2009: 5). Evcilleştirme ile birlikte hayvanlardan birçok konuda faydalanmaya başlayan insanoğlunun zamanla hayvanların hastalıkları ile de ilgilendiği, böylece halk veterinerliğinin teşekkül etmeye başladığı düşünülmektedir. Tarihsel süreçte insan ve hayvan hekimliğinin çok uzun süre bir arada yürüdüğü; insanın, kendine uyguladığı tedavi şekillerini hayvanlarına da uyguladığı ileri sürülmektedir (Dinçer, 1967'den aktaran Yüksel, 2012: 13). Sedat Veyis Örmek'e (1981) göre, hayvan hastalıklarını teşhis ve tedavi etmek de halk hekimliğinin önemli bir kısmını oluşturur. Pertev Naili Boratav (1994: 129), halk veterinerliği kapsamında uygulanan tedavi işlemlerini üç ana başlık altında toplar: a) Tümüyle akılcı yöntemler, b) Tümüyle büyüklük işlemler, c) Büyüklük ve akılcı katışık işlemler. Büyük ölçüde sözlü kültür ve geleneklerden oluşan halk veterinerliğinin başta baytarnameler olmak üzere yazılı kaynaklardan¹ da beslendiği bir vakıadır (Yüksel, 2012: 14).

Ekonomik faaliyetlerin büyük ölçüde hayvansal ürünlere ve hayvancılığa dayalı olduğu bozkır sahasında tarih sahnesine çıkan Türklerin geleneksel kültüründe halk veterinerliği

¹ Halk veterinerliğine dair verilere Türkçenin bilinen en eski sözlüğü olan Divânü Lûgati't Türk'te de rastlamaktayız. Bu eserde dağlama yöntemiyle gerçekleştirilen bir tedaviden bahsedilir: “*Tağladı: 'Ol atın tağladı: O, atını dağladı*”. Ayrıca başka hayvan dağlanırsa gene bu şekilde söyleneceği de ifade edilmiştir (DLT 2006/III: 294).

önemli bir yer tutmuştur². Hayvan ehlileştirilmesini ve yetiştiriciliğini en iyi şekilde yapabilen Türkler, aynı zamanda hayvan tedavisinde de başarılı olmuşlar ve dillerinde de çeşitli hastalıklara özel isimler vermişlerdir (Dilgimen, 1947). Günümüze gelmeyi başarmış olan birçok baytarnama öncelikle atın ve ayrıca diğer bazı hayvanların tedavisine dönük birçok bilgi içermektedir.

İç Asya’dan günümüz Türkiye topraklarına kadar farklı coğrafyalarda göçer, yarı-göçer ve yerleşik hayatı bir arada yaşayan Türk topluluklarının yakın ilişki kurdukları hayvanlardan birisi de devedir. Türk tarihi boyunca ticaret, göç, seyahat, yük taşımacılığı, nakliyat, tarım, kurbanlık, binek ve askeri amaçlarla kullanılan ve Türk kültüründe derin izler bırakan devenin eti, yağı, derisi, sütü, idrarı, kemiği, dışkı ve tüylerinden de çeşitli amaçlarla faydalanılmıştır. Deve ile sürdürülen iç içe yaşam ve kurulan yoğun ilişki halk kültürünün birçok alanını şekillendirdiği gibi halk veterinerliği konusunda da önemli tesirlerde bulunmuştur.

1. Araştırma Evreni, Yöntem ve Kuramsal Çerçeve

Türk halkbiliminin inceleme ve araştırma konularından birisi de hayvanlar etrafında teşekkül etmiş olan folklor ürünleridir. Tarihin erken dönemlerinden itibaren konar-göçer bir hayat tarzını benimsemiş olan Türkler bu yaşam tarzının zorunlu kıldığı ihtiyaçlarını karşılayabilmek amacıyla çeşitli hayvanlarla hayati ilişkiler kurmuşlardır. Bu hayvanların başında da deve gelmektedir. Deve ile kurulan yüzlerce yıllık ilişki neticesinde teşekkül ettiğini gördüğümüz “devecilik kültürü” halk türkülerinden el sanatlarına ve halk hekimliğinden halk veterinerliğine kadar farklı birçok uygulama, gelenek, bilgi ve kültürel unsuru bünyesinde barındıran son derece kompleks bir yapı ve zengin bir mirastır.

Araştırma evrenimizin Antalya ili olduğu ve deve ile ilgili halk veterinerliği uygulamalarını konu alan çalışmamız 2016-2018 yılları arasında il sathında gerçekleştirdiğimiz bir dizi saha araştırmasında tamamına yakını devecilerin oluşturduğu kaynak kişilerden derleme metoduyla elde edilen bilgiler vasıtasıyla kaleme alınmıştır. Gerçekleştirdiğimiz alan araştırmalarında halkbilime özgü tekniklerle gözlem, görüşme, katılımlı gözlem ve görüntü ile belgeleme tekniklerinden yararlanılmıştır. Araştırmalarda toplam (53) kaynak kişinin bilgilerinden istifade edilmiştir. Sahadan derlenen bilgiler mevcut literatür ve arşiv kaynakları ile de desteklenmiştir.

² Türklerin en eski inanç biçimlerinden birisi olan Şamanizm’e göre Erlik insanların yanı sıra hayvanlara da türlü türlü hastalıklar gönderir ve kurbanlar ister (Radloff, 2012: 28, 237). Ve hayvan hastalıklarının baş göstermesi durumunda ayin yapması için Şaman çağrılır (Radloff, 2012: 38).

Modern veteriner hekimlik ile olan çelişkileri nedeniyle halk veterinerliği konusunda araştırma yapmanın güçlükleri ortadadır. Bununla birlikte gerçekleştirilen alan araştırmalarının salt halk veterinerliği konusunda değil deve ve deveciliğe ilişkin halk kültüründeki bütün kadroları içermesi bir nebze de olsa kolaylaştırıcı etki göstermiştir. Kaynak kişilerin büyük ölçüde deveciler olmasının nedeni bu kültürü tanımaları, yaşatmaları ve aktarmalarıdır. Deveciler bildikleri, tanıdıkları ya da deneyimledikleri rahatsızlıklarda atadan dededen gördükleri yöntemlerle ya da birbirlerine danışarak tedavi etme yoluna gitmekte, üstesinden gelemedikleri durumlarda ise modern veterinerlik tedavi, yöntem ve ilaçlarına başvurmaktadır.

Literatürdeki önemli bir boşluğu dolduracağına inandığımız çalışmanın en önemli hedefi devecilik ve halk veterinerliği ilişkisini halkbilimsel bir bakış açısı içerisinde (sınırlı bir araştırma evreni çerçevesinde de olsa) incelemek, konuya ilişkin kültürel birikimi yazılı ortamda bilim insanları ile paylaşmak ve yeni yapılacak çalışmalara kapı aralamaktır.³

2. Antalya’da Deve ve Devecilik

Türkiye’de devenin tarihsel olarak gerek ekonomik ve gerekse kültürel açıdan önem taşımış olduğu ve derin izler bıraktığı bölgelerden birisi de Antalya’dır.⁴ Deve yetiştiriciliği için oldukça uygun şartlara sahip bir coğrafya olan Antalya’da deve öncelikli olarak göç, yük taşımacılığı, eğlence ve seyahat amacıyla kullanılmış olup eti, yağı, derisi, sütü, idrarı, gübresi ve tüylerinden de çeşitli amaçlarla faydalanılmıştır. Yöre halkının -gerek şehirde, gerek kasaba ve köylerde ve gerekse konar-göçer obalarında- deveyle kurduğu iç içe yaşam modern zamanlara kadar devam etmiştir. Yirminci yüzyıl tüm Türkiye’de olduğu gibi Antalya’da da devenin ve deveciliğin büyük oranda sonunu getirmiş, deve varlığı son derece azalmıştır⁵. 1940’lı yıllarda 20.000’in üzerinde deve bulunan Antalya’da Türkiye Ulusal İstatistik Kurumu’nun 2017 yılı rakamlarına göre 146 adet deve kalmıştır.⁶ Mevcut develer, deve

³ Antalya yöresinde deveye ilişkin halk veterinerliği uygulamalarını geniş çaplı olarak ele alan iki ana çalışma bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, A. Naci Eren tarafından 1979 yılında Türk Folkloru Araştırmaları Dergisi’nde yayımlanan “*Antalya Yöresi Göçer ve Yürüklerinde: Deve Donanımları ve Deve ile İlgili Bilgiler*” isimli yazı dizisidir. Diğer çalışma ise Mahmut Davulcu tarafından Mahmut Davulcu tarafından Kültür ve Turizm Bakanlığı’na 2017 yılında düzenlenen VI. Halk Kültürü Araştırma Sonuçları Sempozyumu’nda sunulan “*Antalya Yöresinde Deve ve Devecilik Kültürü: Halkbilimsel Bir İnceleme*” başlıklı bildiridir.

⁴ Türkiye’de gerçekleştirilen kazılarda elde edilen deve kemiklerinin en eskisi M.Ö.1000’li yıllara tarihlenmektedir. Devenin günümüz Türkiye topraklarında M.Ö.300’lü yıllara doğru yayıldığına dair görüşler mevcuttur. Bununla birlikte Anadolu’nun XI. yüzyılda Türklerce fethi ve iskânı ile bu coğrafyada yaygın bir şekilde deve yetiştirilmeye başlandığı, devenin ve deveciliğin altın çağının başladığı söylenebilir (Davulcu, 2016c: 260).

⁵ Bununla birlikte Türkiye’de deveye yüklenen bir takım itibar, statü, gurur, zenginlik göstergesi vb. anlamlar, devenin Türk insanı için önemli bir yere sahip olmasını sağlamış ve bu etkenlere bağlı olarak deve-insan ve toplum ilişkisi günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir (Ertürk, 2017:13).

⁶ Hızlı deve sirkülasyonu ve develerin kaydının tutulmaması nedeniyle gerçek rakamların bunun biraz daha üzerinde olduğu devecilerce ifade edilmektedir.

güreşleri ile turistik deve turlarında kullanılmaktadır (Davulcu, 2016c: 262; Davulcu, 2017b: 144). Develer, ilin çeşitli yerlerinde belirli zamanlarda düzenlenen Fetih, Yörük göçü, şenlik ve Yörük kültürü temalı etkinliklerin de gözdesidir. Günümüzde güreş amacıyla genellikle tülü deve, turizm amacıyla ise yoz deve yetiştirilmektedir. Deveden elde edilen çeşitli ürünlerin (et, süt, yün vb.) yöre ekonomisinde herhangi bir yeri bulunmaz, bu ürünler deveci ailelerince değerlendirilir.

Deve bakımı, deve yetiştiriciliği ve deve taşımacılığı tarih içerisinde “deveci” adı verilen bir meslek grubunun oluşmasını da sağlamıştır. Kadim bir uğraş olan deveciliğin tarihi devenin evcilleştirildiği yüzyıllara kadar geri götürülebilir. Devecilik devenin beslenmesi, devenin güdülmesi, deve çeşitleri, deve sağlığı ve hastalıkları gibi birçok karmaşık ve farklı bilgi, hüner ve etkinliği içeren bir konudur. Her deveci bu konularla ilgili asgari bilgi düzeyine sahip olmak zorundadır. Bir ya da birden fazla deveyi yönetmek, istenilen amaçlarla kontrol etmek deveciliğin temel konu ve uğraşlarından. Günümüzde Antalya yöresinde devecilik iki farklı grup tarafından sürdürülmektedir. İlk grubu turizm amaçlı deve yetiştiricileri oluşturur. Bu gruba dahil devecilerin büyük kısmı Alanya İlçesi Sugözü Mahallesi’nde karşımıza çıkar. İkinci deveci grubunu ise “güreş devesi” besleyen deveciler teşkil eder. Kumluca, Demre ve Kemer ilçeleri Antalya’da güreş devesi besleyen devecilerin yaşadığı yörelerdir. Güreş devesi sahipleri için devecilik bir gelir kaynağı ya da geçim kapısı değil gurur, prestij ve saygınlık sağlayan bir uğraştır (Davulcu, 2017b: 144-153). Güreş devesi sahipleri ile develeri arasında tesis edilmiş olan ilişki günün her saatinde canlıdır ve deveci neredeyse devesi ile yatar, devesi ile kalkar (Ertürk, 2017: 28).

Fotoğraf-1: Yoz deve ve yavrusu (Aysun Ç.DAVULCU Arşivi).

Fotoğraf-2: Tülü deve (Mahmut DAVULCU Arşivi).

3. Zoolojik Açıdan Deve

Toynaklı memeliler grubuna dahil olan; anayurdunun Kuzey Amerika olduğu, kıtaların kaymasından önce Asya ve Afrika’ya yayıldığı sanılan (Aydın, 2003; Atasoy-Özbaşer, 2014: 85) deve, insanoğlu tarafından evcilleştirilen en eski hayvanlardandır.⁷ Yük taşıma kapasitesinin yüksek olması nedeniyle nakliye maliyetini -diğer hayvanlara göre- neredeyse yarıya düşüren devenin kervancılıkta yaygın olarak kullanımını ise M.Ö.1200’lü yıllarda gerçekleştirmiştir (Bozkurt-Yüksel, 2002: 298). Oldukça güçlü ve dayanıklı hayvanlar olan develer bazen kırk yaşına kadar yaşarlarsa da, genellikle 25-30 yaşından sonra yürümede zorluk ve topallama ile bazı bacak ve ayak rahatsızlıkları kendisini gösterebilmektedir (Bağcı, 2013; Yılmaz-Ertuğrul, 2015: 74).

Günümüzde yeryüzünde iki tür deve yaşamaktadır. Bunlar tek hörgüçlü deve “*Camelus Dromedarius*” ile çift hörgüçlü deve “*Camelus Bactrianus*”dir. Çift hörgüçlü develer uzun tüylerinden dolayı soğuk iklimler için uygun olup, dağlara kolaylıkla tırmanabilir ve yük hayvanı olarak kullanılmak için elverişlidir. Tek hörgüçlü develer ise sıcak iklime uyum sağlayabilen, dağlarda fayda sağlamayan ve genellikle binmek güreştirmek ve taşımacılık için kullanılan hayvanlardır (Çoruh-Türkmen, 2016: 28). İç Asya’da daha çok çift hörgüçlü deveyle irtibatlı olan Türkler Ön Asya’ya göç etmeleriyle birlikte tek hörgüçlü deveyi de tanımışlar ve bu iki deve türünü melezleyerek yeni deve türleri elde etmeyi başarmışlardır.

⁷ Devenin ilk olarak M.Ö.3000’li yıllarda evcilleştirildiği düşünülmektedir (Bulliet, 1990:56; Akçapınar-Özbeyaz, 1999). Tek hörgüçlü develerin M.Ö. 3 bin’li yıllarda Kuzey ve Doğu Afrika ile Arap Yarımadasında, çift hörgüçlü develerin ise Asya’da İran ile Gobi Çölü arasındaki bölgede evcilleştirildiği sanılmaktadır (Akçapınar-Özbeyaz, 1999: 25).

Ülkemizde tarihsel süreç içerisinde melezleme yoluyla tüylü (tülü), tavsî, teke, kerteles, yeğen ve kükürdi gibi yeni deve ırkları meydana getirilmiştir (Aydın, 2003).

Develer gebelik süresi uzun, doğum oranı ise düşük hayvanlardır. Dişiler 3-4 yaşından itibaren doğum yapabilir. Erkek develer de gene 3 yaşından itibaren olgunlaşmaya başlar. Kızışma mevsimi sonbahar-kış dönemine denk gelir. Çiftleşme mevsiminde bilhassa erkek develer hırçınlaşır hatta saldırgan tavırlar içerisine girer.⁸ Develerin gebelik süresi 12-14 ay arasında değişmektedir.⁹

4. Develerin Bakımı ve Beslenmesi

Zannedildiğinin aksine deve, bakımı ve beslenmesi güç olmayan bir hayvandır.¹⁰ Çeşitli dikenli bitkiler,¹¹ yeşil otlar ve burçak devenin en sevdiği yiyeceklerdir.¹² Yörede yaygın bir şekilde kullanılan “*Deveye ot gerek olursa boynunu uzatır.*”, “*Deveye purç lazım olmuş, uzatmış başını almış.*”, “*Al dağlardan kengeri ver devenin ağzına*” atasözleri devenin kolaylıkla beslenebilen bir hayvan olması ile ilintilidir. Deve, ağız yapısından dolayı bilhassa çöllerde bulunan dikenli bitkileri kolayca yiyebilme özelliğine sahiptir (Atasoy-Özbaşer, 2014: 85). Deve ve sevdiği yiyecekler çeşitli atasözlerine dahi konu olmuştur: “*Deveyi yardan atan bi tutam ottur!*” (Elmalı, K.K.21); “*Yardan deveyi atan bi tutam dikendir!*” (Kemer, K.K.22). Bunun dışında deveyi ihtiyacı kadar sulamak ve belirli aralıklarla tuz vermek de beslenme ve bakımlarının bir parçasıdır. *Top* adı verilen bir tür tahıl karışımı da deveye yedirilen yiyecekler arasındadır.

Naci Eren, 1979 yılına ait çalışmasında Antalya yöresi göçer ve yerleşik Yörük aşiretlerinde devenin beslenmesi ile ilgili olarak şu bilgileri kaydetmiştir:

“Deve beslenme yönünden bakımı oldukça kolay bir hayvandır. Öyle ki deve, göç halinde yani yürürken gıdasını temin edebilir. Gür otlaklı bir yerden geçerken dahi, bu otların arasındaki dikenleri seçebilir ve boynunu eğmesiyle büyük bir tutam dikenî ağzına alması bir olur. Deve diken seçiminde zorluk göstermez. Bu bakımdan Yürükler ‘devenin yemediği diken başını ağrıtır’ derler. Devenin dikenin dışında en çok sevdiği gıda “top”dur. Topun, kepek ve az miktarda tuz karışımının su ilavesiyle yuvarlak bir şekil almasıdır...Deve su içerken suyuna muhakkak kepek ile az miktarda tuz karıştırmak

⁸ Develerin çiftleşmesi Antalya yöresinde basım, bastırma, kaydırma olarak ifade edilir.

⁹ Devenin doğum yapması Antalya yöresinde bodlama, bortlama, botlama, bunlama olarak adlandırılır.

¹⁰ Develer açlığa ve susuzluğa dayanıklı, yiyecek bulamadıkları zaman hörgücünde depoladığı yağ dokusunu kullanarak vücudu için gerekli olan enerji ve suyu temin edebilen, suya eriştikleri zaman ise oldukça fazla miktarda su tüketen hayvanlardır (Atasoy-Özbaşer, 2014: 85).

¹¹ “Deve dikenî çok seviyor ve Cenab-ı Allah onu öyle yaratmış ki ne kadar zert diken varsa deve yiyebilir, ağzının içine girmez, yani öyle yaratmış Cenab-ı Allah onu. O yüzden atasözleri de var, Yardan deveyi atan bi tutam dikendir diye.” (Kemer, K.K.22).

¹² Diken (deve dikenî, ölemez dikenî, geven, sarı diken, koca diken, çakır diken), çeşitli çalılar (pıynar çalısı palamut çalısı, ölemez otu), yeşil otlar, ağaç pürleri (keçiboynuzu, çam ağacı), yabani eşek turpu, yonca, fiğ, saman, arpa, bakla, burçak, yulaf, buğday.

gereklidir. Aksi takdirde deve ya suyu içmez, veya çok az içer. Devenin bilhassa kış ayları içerisinde yılda bir ay burçak yemesi şarttır. Zira bu besin, baharda devenin tüyünü değiştirebilmesi için gereklidir. Bazı develer zayıf kalırlar, et yapmazlar. Böyle durumlarda karpuzun yuvarlaklığı bozulmadan kabuğu soyularak top şeklinde deveye birkaç gün yedirilir” (Eren, 1979c: 8658).

Devenin beslenme düzeni ve neyle beslendiği devcilikte önemli bir konudur. Yanlış beslenmeden dolayı deve hasta olabilmektedir. Deveciler bir devenin yeterli olarak beslenip beslenmediğini hörgücünden anlamının mümkün olduğunu ifade etmektedir.¹³

“Bi devedeki bakım denilen olay için devenin hörgücüne bakacaksın. Hörgüç dolgunsa o deve bakımlıdır. Farzet ki deve susuz kaldığı zaman yani gıdasını hörgüçten alır. O deve bakımlıysa, iki ay susuzluğa açlığa dayanır o deve, o hörgüç bittiği zaman deve kendisi de biter zaten. Hörgücü yağ depoladığı yer, devenin tüm gıdasını aldığı yer de hörgücü yani” (Kepez, K.K.9).

Devenin beslenmesi, (çiftleşme) mevsimine göre yaş ya da kuru olmak üzere değişir. Deveye verilen yiyeceklerin türü ve miktarı devenin kullanım alanına göre de değişebilmektedir. Güreş amacıyla kullanılan pehlivan develerin beslenmesi ise diğer develere göre biraz farklı ve ihtimam isteyen bir konudur. Kızma döneminde yeme faaliyeti son derece azalan ve “top” ya da “hamur” adı verilen tahıl karışımı ile beslenen, kızma döneminin bitmesiyle ise iştahı artan güreş develeri dikenli otlar, yonca, fiğ, saman, yulaf, buğday, burçak, arpa gibi yiyeceklerle beslenir ve kızışma döneminde kaybettiği kiloları geri kazanması sağlanır.

Fotoğraf-3: Otlayan deve (Mahmut DAVULCU Arşivi).

Yavru develerin bakımı ve beslenmesi ise oldukça hassas ve ihtimam isteyen bir konudur. Doğumun gerçekleşmesinden sonra, yeni doğan yavrunun annesini emebilmesi için yardım

¹³ Hörgüçler, hayvanların yeterli gıda alamaması veya hastalanması durumunda küçüldüğü için hayvanın sağlık durumunu da gösterebilmektedir (Melikoğlu Gölcü-Yerlikaya, 2016:276).

etmek gerekmektedir.¹⁴ Anne sütüyle beslenen köşek ilk ayından itibaren ot yemeye başlayabilir.¹⁵

5. Develerin Barındırılması ve Deve Barınakları

Develer kapalı mekânların yanı sıra açık alanda da barındırılabilen hayvanlardır. Sözlü kaynaklar geçmişte Antalya yöresinde devenin bilhassa kırsal yerleşmelerde ve göçer ya da yarı-göçer topluluklarda genellikle açık alanda bakıldığını bununla birlikte uygun şartlar (tabii ki ekonomik şartlar) sağlandığı takdirde bu hayvanların kapalı mekânlarda da barındırılabilmesini ortaya koymaktadır. Bu kapalı mekânlar ilin değişik yerlerinde *develik*, *deve hanı*, *deve damı*, *önlük*, *deve gedeyi* ya da *deve ahır* olarak adlandırılır. Geçmişte bazı yörelerde deve ahırlarının evlerin zemin katlarında olduğu daha sonra bağımsız bir yapı halini aldığı anlaşılmaktadır. Develer genellikle diğer hayvanlarla birlikte barındırılmaz (Yılmaz-Ertuğrul, 2015: 76).

Deve barınakları, içerisinde bir ya da birkaç devenin hayatını idame ettirebileceği donanıma ve uygun konfora sahip müstemilat yapılarıdır (Davulcu, 2016c: 275). Deve sahiplerinin evlerinin bahçe veya avlusunda ya da hemen yakınlarında yer alan bu yapıların tavanı ve cümle kapıları devenin boyuna göre ayarlanmış olup oldukça yüksektir.

Son derece basit yapılar olan deve barınakları yakın çevreden temin edilebilen malzemelerle inşa edilmiş olup içerisinde devenin yem yiyebileceği bir yemlik ile suluk ihtiva eder. Deve barınaklarının tabanı genellikle sıkıştırılmış topraktır. Temizliğin kolay yapılabilmesinden dolayı tabanı beton olan ahırlar da bulunmaktadır (Davulcu, 2017). Bununla birlikte devenin tabanının yumuşak olması ve tabanına nal çakılamaması nedeni ile kuru toprak zeminin deve için ideal olduğu bilinmektedir (Yılmaz-Ertuğrul, 2015: 76). Kışın ise tabana kuru saman serilir. Deve barınaklarının sık sık temizlenmesi develerin sağlığı için elzemdir. Bu yapıların bir özelliği de iyi havalandırılması gerektiğidir (Yılmaz-Ertuğrul, 2015: 76). Bununla birlikte devenin hassasiyeti nedeniyle havalandırma sistemi develeri cereyana maruz bırakmayacak

¹⁴ Yeni doğan yavru ilin farklı bölgelerinde bidi, bidilli, bidik, bod, bodan, bodi, bodu, boduk, köşek, poduk şeklinde adlandırılır.

¹⁵ “Deve doğduğunda bir insan dizinin üstüne dayayarak emzirirlerdi, ondan sonra üstüne bir çul çekerlerdi, karnına marnına böyle. (Yavru) nazik olurdu, o öyle kendi zor emerdi, en aşağı bir hafta on gün (yardım ederlerdi) emdirirlerdi. Ondandan sonra deve ovaya ya da dağa gittiği zaman köşek oraya çöker, üstü çulludur, onun annesi yayılır gelir burda onu emzirir, gerisin geri yayılmaya gider.” (Aksu, K.K.35).

“Deve (yavrusu) öbür hayvanlara göre geç ayaklanır, üç günde dört günde zor ayağa kalkar. Deve yavru olduğunda çocuk gibi kundak yaparsın Kundakta durar aynı çocuk gibi, dizlerini bağlarsın, burnuna şey geçirirsin, süzeği vardır, üç dört gün takarsın, soğuklmasını diye...Hörgüncünü örtersin çulla üşütmesini diye, havutun altına sokarsın, kundaklarsın... ağız sütü böyle ilk doğduğunda ağız sütler olur, köşeğe emdirirsin gene de artar o süt...Emdirirken kendin kucaklarsın, askıyla emdirirsin, üç gün onu öyle geceleri kalkar üç kere dört kere emdirirsin anasından....Ondan geri kakardı ayaklanırdı, anasının ardına düşer emerdi...Bir ay sonra anasıyla otlamaya başladı.” (Kumluca, K.K.30).

şekilde oluşturulur (Yılmaz-Ertuğrul, 2015: 76). Tepe pencereleri ve kapılardan müteşekkil olan havalandırma sistemi, hayvanları kış mevsiminde soğuk rüzgârlardan¹⁶ yaz mevsiminde ise sıcaklığın etkilerinden koruyacak şekilde düzenlenir. Yapının sabah güneşini görmesi tercih edilir. Güreş develeri sahip oldukları maddi ve manevi değer nedeniyle sahipleri tarafından araziye pek salınmaz (salgı), yılın neredeyse tamamında deve barınağında muhafaza edilir.

6. Deveyle İlgili Halk Veterinerliği Uygulamaları

6.1. Koruyucu Veterinerliğe Dair Uygulamalar

Deveciler develerinde çeşitli hastalık ya da rahatsızlıklar baş göstermemesi için “koruyucu halk veterinerliği” olarak ifade edilebilecek çeşitli tedbirler almaya çalışır. Develerin iyi beslenmesi ve uygun koşullarda barındırılması bu hayvanları hastalıklara karşı koruyan en mühim önlemlerdendir.

Devenin yağlanması koruyucu önlemler başlığında incelenebilecek uygulamalardandır.¹⁷ A.Naci Eren (1979b: 8625) develerin en çok kendisine musallat olan haşerelerden rahatsız olduğunu ve bunun çaresinin devenin yağlanmasından geçtiğini, Yörük ve göçerlerin sahilde on beş, yaylada ise on günde bir develerini yağladıklarını, hayvanların katran, sadeyağ veya içyağı veyahut hörgüç yağı ile karıştırılmasıyla elde edilen bir karışımla yağlandığını belirtir. Devenin yağlanmasına hayvanın ön veya arka ayaklarından birisinin tırnak ve tırnak arasından başlanılır; sırayla bacaklar, karın, boyun yağlanır. En son olarak ise baş bölgesi yağlanır ki devenin en zor yağlanan bölgesi de başıdır. Yağı sürmek amacıyla bezden yapılan alete “mala” adı verilir.

Günümüzde de devam ettirilen yağlama işlemi deve bakımı konusunda üzerinde önemle durulan bir uygulamadır. Devenin yağlanması yaz döneminde tüy döken devenin derisine – sinek ve kene gibi çeşitli zararlılardan korumak amacıyla- katran, zeytinyağı ve çam püsesinden oluşan bir karışım sürülmesidir. Bu karışımın sürülmesinden önce deve, arap sabunu ya da zeytinyağlı sabunla yıkanır. Bu konuda kaynak kişilerimiz şunları söylüyor:

“Yazın bizim yağ sürme işi vardır, develer tüy attı, üzerinde tüy kalmaz sade et kalır, ondan sonra birinci yağlama deriz, katran zeytinyağı, içine püse de katılır, kuyruk yağı da katılırdı, onu kaynatırsın ılıştı mı her yerini komple yağlarsın. O biraz hastalıklara, sinek

¹⁶ Deve ceryanda kalmayacak. Kışın kuzey rüzgarı dokanır, deniz rüzgarının tarafı açık olsun gene idare eder. Ceryanlatmadıktan sonra deve çok kapalı yer istemez.” (Kumluca, K.K.30).

¹⁷ Develerin periyodik olarak yağlanmasına dair Osmanlı kaynaklarında da bilgi bulunmaktadır. Ordu develeri seferden önce daima yağlanır, ondan sonra sefere çıkılırdı. Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi Tarihi’nde, “...Ordu-yı Hümâyûn’da sârvânlar kethüdâsı davet olunur. Göç ferman oldukça üstürler revganları (ruga, deri) âdet üzre yağlanmayınca yükler çekilmez” şeklinde kayıt mevcuttur (Önkal ve Bozkurt, 1994: 225).

ısırmasına çok faydası var. İkinci yağlaması da olur. Ondan sonra biz deveyi iki kere de yıkarız, deve rahatlar” (Kuuluca, K.K.2).

“Yazın, devenin tüyünü kestikten sonra , o tüy atma zamanında deve tüy namına hiç bi şey kalmaz yeniden tüy çıkar, yeni tüy çıkarken zeytinyağı ve biraz da katran katarız içine, katranı az koyacaksın, onunla yağlarız yani. Hem derisine de iyi gelir. O da Mayıs aylarına denk gelir” (Kepez, K.K.9).

“Atalarımız eskiden develeri neden yağlardı? Deve nisan ayından sonra tüsünü dökmeye başlar. Martta da başlayabilir. Ama nisanda başlar mayısın sonuna kadar tüsünü döker. Deve ilk tüyünü döktüğü zaman tamamen çıplaktır, et gibidir. Mayıs ayında haziran ayında çok sinek oluyo, esas yağlamanın sebebi ondan. O zamanlar şimdiki gibi yağ da değil! Kuzunun kuyruk yağı, kestikleri keçinin iç yağları, bunları kaynatıp katranla beraber, katran da neden konuyo sinek gelmesin, deve yara bere hastalık varsa tedavi olsun hem de deveyi yumuşatıp gelişmesine faydası olsun diye, yağlama aslında ondan yapılyo. Püse de konur. Devenin kulaklarının arkasından, kafasını yağlamaman lazım, ikincisi taşşaklarını pipisini yağlamaman lazım. Neden? Katran şişirir. Orayı şişirir, oralar çok hassas olduğu için, katran kuvvatlı bi yağ, şişme yapar. Geçer, ama sıkıntı yapar belki, işeyemez. Yağlamaman lazım” (Kemer, K.K.22).

“Mayıs ayının sonlarında deve tüyünü döker. Kendiliğinden, tamamen hiç kalmamış gibi döker, tamamen çıplak, sade derisi kalır. Tüyünü dökmeye şimdiki şeye göre ilaç veriiiz. O zamanlar gelince sinek ısırır, sinek ısırmasın diye yağlama (yapılır) katranla, içine zeytinyağı koyarız, o şey yapıncaya kadar (tüyler çıkıncaya kadar) deriyi besler. Her deve kafasını fazla elletmez, ama öncelikle kafadan yağlamaya başlarsın, önce kaynatırsın, çok aşırı şekilde değil, koyarsın tenekeye ısıtırsın, katranı koyarsın içine zeytinyağı koyarsın, hazırlarsın, elini yakmayacak şekilde ısırır, ısındığında deveyi çökertirsin, başından başlarsın, boynundan, her tarafını, hörgücünü. Tabir vardır ya ‘deve götü mü yağladın sen diye’ ora kadar yağlarsın, orayı da yağlarsın. Kuyruğu var ama, sinek arka tarafına daha fazla (hücum eder), önünü sallıyo şey yapıyo arkaya yapamıyor, çavunç dediğimiz pipisini de güzelce yağlarsın, olmazsa güğen dediğimiz sinek, güğen gelip de oraya yapıştı mı kan çıkartır ordan, yavsın daha büyüktür, bunların onu yememesi için yağlamak ondan. Haftada on günde yağladın mı, üç dört kere yağladın mı tüyü hemen gari yeniler. Devede boynundan başlarsın yağlamaya arkaya doğru gider bitirirsin. Eski zamanlarda çaputla yapardın, şimdi katran kokusu çıkmadığı için eldiven var. Eski zamanda elinle yaparsın, yoğurtla da yıkadın mı geçer, deveye aşırı şekilde çok katran çaldın, farkına varmadın, deveye katran vurur, deveyi yakar, deve başlar yatıp yuvarlanıp sıkıntı çekmeye, o zaman ne yaparsın, hemen yoğurdu hazırlarsın yoğurdu eritirsin yoğurt çalarsın, ateşini öyle alırsın” (Kuuluca, K.K.30).

“Deve yazın yağlanır. Güven dediğimiz bi sinek olur, sinek deveyi ısırır, bunu yanık yağla veya püse deriz biz püseye yağlarlar. Duza gettiğimizde zaten yağlarlar da giderdik. Tüyünü döktükten sonra yağlardı. Koltuğu, karın altı veya boyunları (yağlanır)” (Aksu, K.K.35).

Develer sıcaklık değişimlerinden çok çabuk etkilenebilen ve hava cereyanına karşı oldukça hassas hayvanlardır (Yılmaz-Ertuğrul, 2015: 77). Bundan dolayı deveçiler hayvanlarını hava akımlarından ve soğuktan korumak için tedbirler alırlar. Deve ahırları mümkün olduğunca buna göre tasarlanır ve inşa edilir. Develer asla terli bırakılmaz, terli iken devenin havudu sırtından alınmaz. İmkân varsa havut çıkartılır, teri silinir ve tekrar havutlanır. Soğuk

havalarda ciğerlerini üşütmemesi amacıyla develere kıl bir ağzlık takılır. Ahırın zeminine serilen saman ısladığı zaman kurusu ile değiştirilir.

Fotoğraf-4: Devenin yağlanması (Kemal ÖZER Arşivi).

Develere çeşitli böcek ve yılan türü hayvanların musallat olmasını önlemek amacıyla ahırlarının etrafına kükürt atılması yaygın bir uygulamadır.¹⁸

Ayak tabanları oldukça yumuşak olan devenin ayağını uzun yürüyüşlerde korumak içinse zift ve kum karışımı kullanılır. Bu amaçla zift ısıtılır, içerisinde kâfi miktarda temiz kum eklenir, bu karışıma devenin dört ayağı da bastırılır, böylece devenin ayak tabanı altında koruyucu bir katman elde edilmiş olur.

Koruyucu veterinerliğe bir örnek de çok yorgun ve terliyken deveye su verilmemesidir. Sözlü kaynaklarımız deve bu durumdayken su verilirse hayvanın hastalandığını ifade etmiştir.

6.2. Deve Hastalıkları: Sebepleri, Belirtileri, Teşhis ve Tedavisi

¹⁸ “Yeni doğum yapan devenin memesini böcük, yılan sokması. Sokarsa ya yavru ememiyor ya da o süt o memede kaldığı sürece bu sefer de mayalaşiyor ve sütünü sağamıyorsun. Ya da hayvanın içine vuruyor, rahatsızlaşıyor. O böcükleri uzak tutmak için ahırın etrafına kükürt atılır.” (Alanya, K.K.15)

Develer hastalıklara karşı son derece dayanıksız ve hassas hayvanlardır.¹⁹ A.Naci Eren 1979 yılında yayımladığı çalışmasında devenin hastalıklara karşı dayanıksızlığını şu cümlelerle tasvir etmektedir:

“Deve susuzluğa ve yük taşımağa karşı fevkalade dayanıklıdır. Ancak en ufak bir yara ve hastalığa karşı da dayanıksızdır. Yürük bu bakımdan devenin son derece narin bir hayvan olduğunu belirtir. Hastalık görmeyen bir deve otuz yıl kadar yaşayabilir.” (Eren, 1979c: 8658)

Develerin hastalanması²⁰ hususunda hazırlayıcı faktörler arasında ani hava değişimi²¹, kötü bakım koşulları, mevcut enfeksiyonlar, uzun süreli yolculuk ve kötü kaliteli besleme yer almaktadır (Paşa, Ural, Gültekin ve Erdoğan, 2016: 123).

Geçmişte deve hastalıklarının teşhis ve tedavisinin devecilerce geleneksel metotlarla gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır (Davulcu, 2017a). Devecilerin sahip oldukları geleneksel bilgi dağarcığı yaşlı devecilerce genç devecilere aktarılmıştır.

Deveci, devesinin sağlığıyla yakından ilgilenmek zorundadır; hayvanın hasta olup olmadığını anlamak için hal ve hareketlerini sürekli izler. Dışkılamasını, dışkısını, idrarını, yem yemesini, geviş getirmesini de kontrol ve takip eder.²² Deveciler üstesinden gelemedikleri rahatsızlıklar olması durumunda birbirlerine danışır ve yardım alırlar. Tedavi ve teşhis amacıyla veteriner hekimlerin yardımına da başvurulmaktadır.

“(Devenin hastalıklarını) ekseri biz kendimiz takip ediyoruz. Ama veterinerimiz de var, bilmediğimizi ona soruyoruz” (Kepez, K.K.9).

“İçorganlarda böyle diyelim örneğin bi zayıflık yahut bi şey olduğu zaman zaten o devenin hastalandığını biliyolardı eskiden. Veteriner olmadığı zaman böyle hayvancılık yapan insanlar tahmin ediyodu” (Elmalı, K.K.21).

¹⁹ “Deve kısmısı çabuk hasta olur.” (Demre, K.K.11)

“Çok güçlü hayvanlar, ama hastalık karşısında çok dirençsizler.” (Demre, K.K.12)

²⁰ 2013-2016 yılları arasında Adnan Menderes Üniversitesi Veteriner Fakültesi Hayvan Hastanesine getirilen develerde tanısı konulan hastalıkların yerleştiği sistemler dikkate alındığında 7 (%29,1) hayvanda üriner sistem hastalığı, 7 (%29,1) hayvanda sindirim sistemi hastalıkları, 3 (%12,5) hayvanda deri hastalıkları, 2 (%8,3) hayvanda solunum sistemi hastalıkları, 1 (%4,1) hayvanda musküler sistem hastalıkları belirlenmiştir. Sistem hastalıkları yönünden incelendiğinde en fazla hastalığı üriner sistem ve sindirim sistemi hastalıklarının oluşturduğu belirlenmiştir (Paşa-Ural-Gültekin-Erdoğan, 2016: 123).

²¹ “...(Deve damının) pencerelerini, her yanını açarsan çabuk hasta olur deve, terlerse, mesela yoldan gelmiş soğuk oldu mu ceryan hasta olur.” (Demre, K.K.11)

“Bizim bu tek hörgüçlü Anadolu develerinde dikkat etmemiz gereken en önemli hususlardan birisi, soğuğu yedirmeyeceğiz deveye. Bu develer soğuk iklime fazla gelemez...Soğuğu yedirmeyeceksin.” (Alanya, K.K.15)

²² “Atalar deve pisliğine çok dikkat ederlerdi, hele hele güreşen devenin. Pislği keçi samrası gibi yuvarlak, kozalaklı çıkar, deve hafif üşüttüğünde onda hafif bi koku oluşur, ya da devenin pislği kozalak gibi çıkmıyorsa devenin midede çalışmada bi sorun vardır. Hemen bi müdahale etmek gerekir.” (Kemer, K.K.22)

“(Deveci devesinin idrarına, dışkısına) bakar hastalığını anlamak için...Deve rahatsız oldu mu gevişini sayar. Kırkın üstünde olcak. Kırkın üstüne geçirirse tamam benim devem sağlam. Deveci oturur önünde sayar, (kırkı geçmezse) benim deve rahatsız boku bozdu der, ondan sonra kırar eyvah benim deve soğuklanmış der, içine bakar, deve soğuklanmış benim devemin boku sivirdi, yuvarlaklığı geçii ucu sivirdi, benim deve soğukladı, o zaman ne yapcaz, ona göre deveye bi şeyler içirecek iğnesini yapıcak. Çişine de bakar.” (Kumluca, K.K.30)

“Hastalığı da olur. Eskiden bi veteriner yok, bi ilaç yok. Üşür, aç kalır, ayağı kırılır. Soğuklama olur, üşümüştür bi yerde, insanlar gibi bi hastalık gapar. Ellerinden geldiği kadar beslerler, bi şeyler yedirirlerdi” (Manavgat, K.K.47).

“Devenin hastalığını deveciden iyi kimse bilmez. Bi veteriner deve hastalıkları konusunda fazla bilgi sahibi değildir. En iyi veteriner devecinin kendisidir. Bunlar hastalandığı zaman, büyük bi iç rahatsızlık olmadığı sürece, hamile develerde yavrulama sıkıntısı olmadığı sürece, tedavisini biz kendimiz yaparız. İlacı lazımsa ilacını alırız, iğnesini gendimiz yaparız” (Alanya, K.K.15).

“Develer aynı insanlar gibi, iyi bakarsan hastalanmaz, iyi bakmazsan hastalanır tabi...Biz kendimiz veterinerden daha iyi anlıyoruz... Develerin hastalıklarından ben hepsinden anlarım Allahın izniyle bi şey olduğu zaman. Ama babam daha iyi anlar, babam doktordan daha üstün. Hastalığı olduğu zaman, şunu şunu yapın dediği zaman deve hemen iyileşir” (Alanya, K.K.28).

Tedavi edilemeyen hayvanlar ise kesime gönderilir. Develerin doğum ve kısırlaştırma işlemleri de gene deveciler tarafından gerçekleştirilir.

Gerek sözlü kaynaklardan ve gerekse literatürden tespit ettiğimiz deve hastalıkları şunlardır:

Ayak kırıkları: Düşme, yuvarlanma, diğer develerle yapılan itişme, kakışma veya güreş sonucunda develerin bilhassa ayak kemiklerinde kırıklar meydana gelebilmektedir. Kırılan kemik yerine getirildikten sonra, ayak iki tahta parçası, keçe ve iple bağlanır, üzerine püse sürülür.

Baş ağrısı: Devenin başındaki ağırlara karşı göztaşı toz haline getirilerek devenin burnuna çektirilir, hayvanın hastalığı geçmezse başının muhtelif yerleri demirle yakılır. Gene baş ağrısı için elenen beyaz toz zencefil devenin burnuna çektirilir (Eren, 1979b: 8623-8625).

Böcü sokması: Çeşitli böceklerin hayvanı sokmasından meydana gelen cilt rahatsızlıklarıdır. Tedavisi genellikle katran sürülerek yapılır.

“Deveyi böcü sokardı, katranla şununla bununla tedavi yapardık” (Manavgat, K.K.48).

Cemberek: Sıcaktan ileri gelen ve devenin göbeğinin altında meydana gelen lekelerden anlaşılan bir rahatsızlıktır. Tedavisi hasta bölgenin dağlanmasıdır.

“Cemberek çıkardı sıcakta göbeğinin altında, cemberek derlerdi bi hastalık, sıcakta meydana gelirdi, tedavisi ilaç iğne, yakarlardı orayı” (Manavgat, K.K.48).

Cilt yaraları: Develerin cildinde meydana gelen havut, kolan vs. kaynaklı çeşitli yaralar püse veya katran sürülerek tedavi edilir.

“...Püse de hayvanlar yaralandığı zaman, bi yerinde herhangi bir yara çıktığı zaman o püsedden sürdüğün zaman diğer sinek, diğer böceklerin gelmesini engelliyor ve iyileşmesine de büyük ölçüde yarar sağlıyor” (Alanya, K.K.15).

Çengel hastalığı: Bu rahatsızlıkta devenin hem ağzından, hem burnundan ve hem de gözünden devamlı yaş gelir. Bu hastalığa yakalanan deve kolay kolay iyileşmez (Eren, 1979b: 8623-8625).

Diz iltihap ve yaraları: Develerde çok sık görülen rahatsızlıklardandır. Yere diz çökmeden ileri gelebilen bu rahatsızlıklar yakma yoluyla tedavi edilmeye çalışılır (Eren, 1979b: 8623-8625).

Duvacı hastalığı: Bu rahatsızlıkta deve boynunu iki tarafa çeviremez, bu durumun tedavisi de devenin boynunun dağlanmasıdır (Eren, 1979b: 8623-8625).

Halka hastalığı: Devenin boğazının altında şişkinlik meydana gelir. Bu şişkinlikten dolayı deve beslenemez. Şişlik, kızgın bir demirle dağlanarak tedavi edilir.

İshal: Mevsimsel, üşütme ya da devenin yediği bazı şeylerden ileri gelebilen bir rahatsızlıktır. Sık görülür. İshali kesmek amacıyla deveye kahve yedirilir.

Kapara hastalığı: Develerin taşlık ve çakıllık yerde yürümesi sonucunda ayakları yaralanır. Hayvanın sağlığına kavuşması için; yaralar şiş ile delinir ve içi temizlenir. Daha sonra bu bölgenin üzerine püse sürülür. Bu işlemden sonra, püsenin üzerinden kızgın bir şiş ile bastırılır (Uysal, 2008: 182).

Kel hastalık: Bu hastalığa yakalanan develerin ağzından salya akar, karnının altı şişer. Tedavi için, hasta hayvanın ağzına yarım kg. çekilmiş kahve suda kaynatılarak dökülür (Uysal, 2008: 183), ya da hayvanın başında çeşitli yerler dağlanır.

“Yanık olur burasında ona övecek yanığı derler başından, kel hastalık var başından yakan. Onlar olurdu yakmak gerekir” (Gündoğmuş, K.K.38).

Mındar hastalığı: Soğuklama adı verilen hastalığın daha da ilerlemiş halidir. Terli iken havut sırtından çıkartılırsa deve üşüterek bu hastalığa yakalanır, karnı şişen hayvan çöker ve çöktüğü yerden kalkamaz, tedavi olarak hayvanın burnu acı biberle ovulur. Kuru mundar olarak da adlandırılan bu rahatsızlıkta ayrıca devenin ağzından ve gözlerinden devamlı su gelir. Bu sulanmayı önlemek için deveye zerdali hoşafı içirilir (Eren, 1979b: 8624).

“Deve soğukladığı zaman mundar hastalığına çevirir, onun burnu karabiber cinbiberle ovulur, onun soğuklaması aldırılır, onun burnunun içine kara biberle veya acı biberle soğuklaması aldırılır” (Kumluca, K.K.4).

Mideye madeni cisim kaçması: Çok sık rastlanan bir durum olmamakla birlikte develerin beslenmesi sırasında midelerine madeni cisimler (tel, çivi vb) kaçabilmektedir. Çok sık rastlanmayan bu vakalar bir süre sonra hayvanın yemeden kesilmesiyle kendisini belli

etmektedir. Bu durumlarda mideye bir ip vasıtasıyla mıknatıs indirerek madeni cisim dışarı çekilmektedir.

“Develer otla birlikte tel filan yediği zaman, mıknatıs atıyoz mideye, teli toplayıp çekiyo”
(Kepez, K.K.9).

Sancılanma: Eren, devenin sancılanması halinde suda eritilen çivitin burnuna döküldüğünü, bazı Yörük aşiretlerininse bu durumda devenin boyun ve koltuk altları gibi yerlerini yaktığını yazar (Eren, 1979b: 8623-8625).

Sidik zoru: Devenin idrar çıkartamamasına neden olan ve üşütmeden kaynaklanan ve çok yaygın olarak görülen bir rahatsızlıktır. “Sidiklik tutulması” olarak da adlandırılır. Naci Eren develerde en sık rastlanılan hastalığın sidik zoru olduğunu, Yörüklerin bu hastalığa karşı birçok tedavi şekli uyguladıklarını belirtir. Örneğin incir ve sütün kaynatılarak deveye içirilmesi, devenin üreme organlarının sarımsak suyu ile ovulması, deveye sabahleyin aç karnına insan idrarı içirilmesi, yapağının yıkandığı soğuk suyun deveye içirilmesi (ter dökülmesi) gibi. Bazen de deve “yavsı” adı verilen bir sinek sayesinde bu hastalıktan kurtulabilmektedir. Develerin üreme organlarına konan bu sinekler develerin devamlı kıpırdaması ve hareket etmesine ve bu sayede develerin bu zorluktan kurtulmasına yaramaktadır (Eren, 1979b: 8623-8625). Sözlü kaynaklarımızdan soğan, günebakan, maydanoz veya söğüt yaprağının kaynatılarak suyunun içirilmesi, tarhana çorbası içirilmesi, zeytinyağı sürülmesi gibi tedavi yöntemleri de derlemiştir. Devenin barındırıldığı ahırın zemininin kuru olması hayvanın sidik zoru olduğunu gösteren en önemli belirtidir. Kaynak kişilerimiz bu önemli deve hastalığını şu cümlelerle anlatmaktadır:

“Deve kısmışı çabuk hasta olur. Deve üşüttü mü sidik zoru olur. Soğuktan üşütmeden geliyor. İşeyemiyo, rahatsız oluyo. İğnesi var, iğnesini getiriler. Üşütmeye tarhana, acı katıyon. İyi geliyor yani” (Demre, K.K.11).

“Develer geniş getiren hayvanlar, mide yapısı çok farklı...Ssen deveyi hep kuruyla besliyorsan, bu deveyi direkt yeşile geçirirsen bu sidik zoru ile karşılaşırın, sancı ile karşılaşırın. Saman veriyosan, samandan yoncaya geçeceksen yüzde seksen saman yüzde yirmi yeşil, karıştırarak mideyi alıştırman lazım...İkincisi gene üşütmeden sidik zoru olur. Eski deveciler (sidik zoru için), taşların yosunundan çıkan bi ot var, onu ezip kaynatıp içirirlerdi bizim babalarımız. Bi de bol bol gezdirmen gerekir sidik zorunda, mümkün olduğunca sıcak tutman lazım, keçe koman lazım” (Kemer, K.K.22).

“Kırmızı böcüler var böyle birleşip gezen, onları kaynatıp içirirlermiş duyduğum kadarıyla. Sidik zoru için” (Korkuteli, K.K.25).

“Sidikliği tutuluyo, onu da kimse bilemez yani, kendi halinde oluyo. İyileşen de oluyo iyileşmeyen de oluyo. Maydanoz suyu içirirler, zeytinyağı içirirler. Çok ta kurtulduğu oldu öyle” (Alanya, K.K.28).

“Deve de hastalanır. Sidik zoru olur çokça. Ona çok dikkat etcez, onun bakımları vardır. Bol su olan yerlerde, Antalya Şelale’de vardır Ulupınar’da vardır bu gibi suyun bol olduğu yerlerde idrar söktürücü otlar vardır, suyun içinde yetişen. Onu içiririz. Söğüt yaprağı içiririz. Bildiğimiz söğütün yaprağı. Sidik zorunu onlarla geçiririz... Sidik zoru olduğu zaman sidik salıp duran deve, salamaz zaten, o zaman zaten hemen dediğim gibi o otlardan kaynatılır, söğüt yaprağı” (Kumluca, K.K.30).

“Sidik zoru olunca işeyemezdi, idrar yapamazdı. Onu da günebakan dökerdik, onu kaytatır döver döverdik onu dökerdik (ağzına), kabuğuyla kaynatır onu döverdik ağzına dökerdik, iyi gelirdi” (Döşemealtı, K.K.43).

Sinek hastalığı: Göğücü adı verilen bir tür sineğin deveye musallat olmasından gelen oldukça tehlikeli bir hastalıktır. Devenin muhtelif yerleri sıcak demirle yakılarak tedavi edilmeye çalışılır (Eren, 1979b: 8623-8625). Gene bu amaçla bazı yiyecek veya maddeler yedirilirdi.

“Sinek derlerdi, göğücü olmuş derlerdi. Deve yemez, ağlar gözleri, ne olmuş, sinek olmuş. Bundan zor kurtulur. Tedavisi katran, zerdali hoşafı. O günün şeyi öyle, şimdiki gibi iğne vuralım hap verelim yok. Allah tarafından iyi gelirdi, bazısı iyi gelirdi bazısı ölürdü” (Döşemealtı, K.K.43).

Soğuklama: Devenin üşütmesinden ileri gelir ve en yaygın deve hastalığıdır. Üşütme adı da verilir. Soğuklayan deve geviş getirmez, iştahı olmaz. En yaygın tedavisi devenin burnunun acı biberle ovulması, kahve, acı biber ve püse yedirilmesi, acı biberli un çorbası, mercimek çorbası, arpa unu çorbası, tarhana çorbası, kekik suyu veya kekikyağı içirilmesidir. Eren (1979b: 8625), Yörük ve göçerlerin bu deve hastalığını devenin göz diplerine nişadır sürerek, ya da burun ve kulak deliklerini kırmızıbiber, kekik yağı ve tuz ile ovarak tedavi ettiklerini not etmiştir. Sözlü kaynaklarımızın birçoğu da bu yönde bilgiler vermiştir:

“Üşütmeye de, halen daha kullanıyoruz tarhana, elde yapılan tarhanayı içine acı biber koyarak kaynataraktan ılık bir şekilde yine döküyoruz ağzına” (Demre, K.K.12).

“Deve ... üşüdüğü zaman iğne yaparız. Kekiyacı, tutarız burnunun içine kırmızı pul biber var ya ondan ağzına veririz böyle. Kırmızı biberi burnunu ısıtsın diye, kekikyağını filan süreriz. Karnının alt yanına az kekikyağı süreriz” (Kepez, K.K.9).

“Devde en sık rastlanan hastalıklar, eğer devene kapalı bakıyosan birinci sorun üşütme, ilk başta gelir. Yani deveyi taktığın, bağladığın yerde bi yerde pencere açıksa karşı da açıksa yani rüzgar alıyosa çok çabuk deve üşür. En fazlası üşütmedir. Bi de deveyi bi yerden bi yere taşıırken kesinlikle kulaklarını, burnunu kapatmak zorundasın. Sıcaktan bi şey olmaz, çöl hayvanı olduğu için soğuktan çok çabuk etkilenen bi şeydir. Deve dışarda yaşıyosa kışın bi şey olmaz, vücudu ona göre alışıyor. Ama sen deveye kapalı alanda bakıyosan kesinlikle çok dikkat etmen lazım, dışarı çıkarırken, delik varsa rüzgâr almaması için. Deve normalde diğer hayvanlar gibi hasta olmaz, hastalık bulaşmaz. Yani yemesini, beslenmesini düzgün yapıyosan hastalık bulaşmaz. (Soğuk almaya karşı) eskiden biz tarhana kaynatırdık, tarhanayı böyle acı biberle beraber içirirdik. Normal tarhanayı da kaynat koy devenin önüne o da şapır şapır içer yani. Şimdi ne yapıyoruz? Gripin veriyorum” (Kemer, K.K.22).

“Soğuk algınlığı aynı insanda nasılsa deve de olabilir. O zamanlar şimdiki gibi iğne, ilaç yok. Kekikyağı gibi bi şeylerle ufak yollu yağlarlar bi şeyler ederlerdi. Ardıç dalını ateşte ısıtırlar, ardıç dalının üstüne yatırırılar, devenin soğuklamasını alsın diye” (Korkuteli, K.K.27).

“Soğuklama da, şimdi deveyi salsan yaylalara her gün yağmur yese gezen deveye bi şey olmaz. Ama yerinde sabit olan deve yağmur yerse hastalanır. İnsan gibi aynı, gezerken vücudun ısınıyo. Ama sabit kaldığı yerde yağmur yerse rahatsızlaşır. Tedavi için ekmekle püse yediriyoz, soğukluğunu alıyo. Kave döküyo ağzının içine” (Alanya, K.K.28).

“Eski zamanlarda soğuklamaya kara biber, kırmızı biber, acı biberleri topunun içine koyarsın, topun ortasına koyarız onu, arada onun acısını farketmeden yuttuğunda soğuklamayı alması için. Burnuna acı süreriz, torbasına kara biber koyarsın soludukça içine çeker, tarhana içirirler” (Kumluca, K.K.30).

“Her canlı hastalanır, develerde en fazla soğuklama diye bi şey olurdu. Üşütme. Tedavisi buna o püse dediğimiz şeyi biraz yuvarlarlardı, onu ağzına atarlardı, yedirirlerdi, çok iyi gelirdi. Son zamanlarda bizim içtiğimiz çaydan verirlerdi, iyi gelirdi, iyi gelmese vermezlerdi” (Gazipaşa, K.K.37).

“Soğuklama da olur, yabanda yatanda bilhassa. Tülülerde çok olur o. Tereyağınla acı biberi karıştırırdık burnuna sürerdik, kekik yağı sürerdik, onlan geçerdi o da” (Döşemealtı, K.K.43).

“Hastalanırdı onlar da. Devede ekseriyetle soğuklamadan ileri gelen bir hastalık olurdu. Kakamazdı, ayakları dutmazdı, çalışamaz. Kara biber, kekik yağı. Ağzına, burnuna sürerdik. Başka da bi ilaç bilmiyom” (Döşemealtı, K.K.44).

“Devenin hastalığı soğuklamış derdik...Deve soğuklamak demek, üşümek demektir. Topun içine biber katar verirsin. O soğuklamayı keser” (Manavgat, K.K.48).

Tabak hastalığı: Hayvanın ağzında ve tırnak aralarında yaralar çıkar (Gönüllü, 2004: 296). Yürüyemeyen ve beslenemeyen hayvanın tedavisi için yaralara püse sürülür.

Telve hastalığı: Üşütmeden dolayı, devenin boğazında, hırıltanma meydana gelir. Bunu yok etmek için nişadır, sumak, bahar ve kahve karıştırılır ve devenin boğazına dökülür. Ayrıca bu karışım, bulagaçla devenin boğazına ve ağzına sürülür (Gönüllü, 2004: 298).

Uyuz: Çok bulaşıcı bir hastalıktır. Uyuza yakalanan deve öncelikle diğer hayvanlardan ayrılır ve tüyleri kırılır. Genellikle kükürt, püse veya katran sürülerek tedavi edilmeye çalışılır.

“Develerde uyuzluk olur bazen, o tüyünü makineyle atarız. Nisan, Mayıs aylarında kırıklıkla kesiyoz” (Kepez, K.K.9).

“Tüyü döküldüğünde bakarsın sıkın olur ya da uyuz olur, o zamanlar bu katranla yağlarlardı kocalar, sinek yemesin diye de yağlarlar” (Manavgat, K.K.47).

Yanara: Oldukça öldürücü bir hastalıktır. Bu hastalıkta deve yemeden ve içmeden kesilir (Eren, 1979b: 8623-8625).

Yel girmesi: Topallığa yol açan bir hayvan hastalığıdır. Bu hastalığa yakalandığı düşünülen deve sıcak tutulmaya çalışılır. Gazipaşa İlçesi Karalar Mahallesi Hüseyinli mevkiinde yer alan ve şifalı olduğuna inanılan “Yel Suyu” adı verilen kaynak bu hastalığa yakalanan hayvanların yanı sıra develerin de getirilerek su içirildiği ve bu suyla yıkandığı bir şifa merkezidir (Merdin, 2016: 106).

Yem tutması: Devenin aşırı derecede ot ya da yem tüketmesinden ileri gelen bir rahatsızlıktır.²³ Bu rahatsızlıktan kurtulmanın en bilinen yolu deveyi hareket ettirmektir.

“Develer aşırı derecede yem yediği zaman yem tutuyor, oturup kalkmasında zorlanıyo yemleri çok yediği zaman, biz bunu deveyi yıkayaraktan, koşturaraktan, bağırsakları rahatlasın diye soda döküyoruz (ağzına), iyileştiriyoruz yani. Biz bu işin uzmanlarıyız yani Yörük olaraktan” (Alanya, K.K.28).

“Yem yerse, yem tutarsa bunu biraz sürdürmesi için zeytinyağı yedirirlerdi, yani bağırsakları sürdürmek için” (Gazipaşa, K.K.37).

Yılan sokması: Yılan tarafından sokulan devenin yüz ve burnu yakılır, hayvanın ağzına yumurta sarısı ile katran akıtılır (Eren, 1979b: 8623-8625).

Zehirli ot yemesi: Hayvanın zehirli bir bitki yemesinden ileri gelir. Devenin hayatta kalıp kalmaması yediği otun miktarı ve zehirin etki gücüne bağlıdır.

“Deve aval ot yerse, ağulu, zehirli, kurtarabilirsek kurtarırsınız kurtaramazsak öldü. Tedavisi şeker, şeker dökerdik, iğne vurarlardı. Kurtarabilirsen kurtarırdın” (Finike, K.K.46).

6.3. Nazar İnancı, Korunma ve Kurtulma Yolları

Nazar, halk arasında insanın bakışlarından kaynaklandığına ve diğer varlıklara zarar verebildiğine inanılan, tam olarak tarifi yapılamayan bir tür güç ya da kötü enerjidir. Bakıştan kaynaklanması nedeni ile aynı anlamda bazı yörelerde “göz değmesi”, “göze gelme” gibi deyimler de kullanılır. Tarihsel ve kültürel olarak nazar inancı ile birlikte nazardan korunma ihtiyacı ve yolları da -yani nazarlıklar- gelişmiştir (Davulcu, 2012: 96). Nazar inancı ve nazarlıklar deve ve devecilik söz konusu olduğu zaman da karşımıza çıkar (Davulcu, 2016c: 277) ve konuyla ilgili halk veterinerliği uygulamalarının da bir parçasını teşkil eder.

Antalya yöresinde “Nazar deveyi kazana, insanı mezara sokar” şeklinde yaygın bir atasözü mevcuttur (Davulcu, 2016c: 277). Alanya’da bu atasözü “Nazar, insanı mezara deveyi kazana katar” (Gönüllü, 1998: 10) ya da “Göz deveyi çencereye, insanı gabire gönderir” şeklinde söylenmektedir (Hacıhamdioğlu, 1985: 63).

²³ Yörede “Devenin yemediği ot başına vurur.” şeklinde yaygın bir atasözü vardır.

Genel olarak hayvanların aniden hastalanmasının veya tanısı konulamayan bir hastalığa yakalanmasının nazar değmesi neticesinde oluştuğuna inanılır. “İsabet” olarak da adlandırılan nazardan develerini korumak amacıyla deve sahiplerinin uyguladıkları en yaygın pratik mavi boncuk (göz boncuğu), muska, tosbağa kabuğu, çitlik ağacından nazarlık ve Maşallah yazısıdır. Sözlü kaynaklarımızdan yaptığımız alıntılarla konuyu açıklamaya çalışalım:

“[Nazara karşı] nazarboncuğu, hepsinde muska vardır, yani kendi inancımıza göre muska sararır, nazarboncuğu... Havudunda maşallah yazısı vardır. Hamayli hayvan olduğu için deve, koyun kolay nazar alır derler. Boncuk asarız” (Kumluca, K.K.3).

“[Nazara karşı] bi de bizim çitlik ağaçlarından çetele dediğimiz iş vardır, boyunlarına asılır ya da havutlarına asılır. Öyle bir inancımız vardır” (Kumluca, K.K.2).

“Bize nazar duaları öğretilmiştir, biz ahırımıza girdiğimiz zaman develerimize okuruz çıkar gideriz. Veyahutta anama duzu getiririz, bi duz okuttururuz, gideriz develere yalattırırız, üzerine de öyle bi çileveririz, okunan duzu atarız, ufak tefek nazar varısa (geçer)” (Alanya, K.K.15).

“Eskiden atalarımız kendi yapardı havudu, işte çitlik ağacından devenin havudunu yaparsan deve nazar olmaz, çitlik ağacına öyle bi inanç vardır bizde, halen öyle . Hatap havudu tutan şey, ipi bağlayacağı ağaçlar, üzerine koduğun ağaçlar, kara çitlikten yapman lazım, bi de onun ayı var, dolunayda ay tam dolduğu zaman kesmen lazım kurt yemesin, ikincisi bundan biz devenin boynuna yapar takarız, sabah namazından önce gidip kesmen lazım, çitlik ağacından. Deliyoz takıyoz (boyununa)...Nazar için esas çitlik ve muska. Boncuk, insan baktığı zaman ilk defa karşıdan göze boncuk denk gelsin, hayvana denk gelmesin ona gelsin diye takarlar” (Kemer, K.K.22).

“Hatap ağacı çitlikten yapılır. Çitlik sağlamdır. Nazara karşı da çitliği daha uygun görürler. Develer gidiymiş, birisi arkadaş ben bu deveyi yıktırtırım demiş, söyleyi yok, bi daha söyleyi gene bi şey yok. Ne oldu hani sen yıktırdım diyodun diyolar, devenin hatabı çitlik, ben bunu yıktıramam diyo. Deve hanına kimisi ağu kökü asar, kimisi mal kellesi asar, kimisi at nalı asar evvel orayı tanışın diye. Nazar olmasın diye” (Kumluca, K.K.30).

Alanya yöresi Yörükleri develerini nazardan korumak için havutlarını “dağan” ağacından imal etmişler, yayla göçünde develerine isabet değmesini önlemek için göç katarında bulunan her devenin havuduna bir dal ala çiçekli zakkum (ağı) takmışlardır (Gönüllü, 1996: 124).

Nazarlık olarak kullanılan çeşitli nesne ve objeler hem deve barınağında hem de devenin üzerinde ya da havudunda bulundurulur (Davulcu, 2016c: 277). Nazar değen deveyi iyileştirmek için yaygın bir uygulama olarak nazar duaları okunur ya da deveye dua okunmuş tuz yedirilir.

Fotoğraf-5: Deve üzerinde yer alan nazarlık ve muska (Mahmut DAVULCU Arşivi).

6.4. Develerin Kısırlaştırılması

Develerle ilgili halk veterinerliği uygulamalarından birisi de erkek develerin kısırlaştırılması işlemidir. Yörede develerin kısırlaştırılması işlemi “iğdiş etme” veya “hadım etme” olarak adlandırılır.

“Daşşagını çekerdi eski adamlar, yatırırklar, bi tandır kızdırırlar, çamlardan sürteriz tuz gibi, sorguç denir, elinden gelenler onu becerenler devenin daşşagının kabını yararlar, oraya sorguç atarlar, o hadım olur gari, ona hadım derler. Bi demiri de ısıtırlar o iltihap kapmaz o zaman, ilaç nerde! Onu yaktın mı, yanıgın altında dert kalmaz derler ya...Daşşaklı olursa hepsi zaptolmaz, adama da saldırır kızdı mı dağlara çeker gider...Kızışma zamanı hadımlar kaçır o daşşaklıdan. Onları kovar o daşşaklılar. Onlar kızdı mı köpürür ağızları, adama bile saldırır azgını olursa” (Manavgat, K.K.47).

“O zamanlar yük devesi olması için hadım ediyon, on tane deven varsa hepsi de aynı şekil olacak, burdan yük tutuyon, Finikeye yük götürcez, Finikeye götürcemiz yük te yirmişer kile, on kile bi bi yana on kile bi yana bi yük, on tane deven olur da düzgün olurlarsa onu buna saracan şunu ona saracan yok, hepsini aynı sararsın, güçlü develerin olursa ırkını biraz eyi edersen şeye gerek yok. Burda bizim Kolak amca derdik, üç tane iğdiş devesi vardı, kaç kile sararsan sar, yüzseksen ikiyüz kilo pamukla Finike’ye giderdi. Ona bunu sar da öbürüne bunu sar yok” (Kumluca, K.K.30).

“Tülünün erkeğine eğer çekerlerse enek yaparlarsa hadım derler, fakat çekmezlerse ona beserek derler” (Aksu, K.K.35).

Bütün erkek develerin hadım edilmesi gibi bir durum söz konusu değildir, istenmeyen özelliklere sahip, aşırı derecede azgın ve saldırgan develer hadım edilir. Bu açıdan bakıldığı zaman hadım etmenin bir ırk ıslah metodu olduğu ortadadır. Damızlık olarak ayrılan

develerin dışında güreş amaçlı develer de hadım edilmez. Günümüzde deve sayısının azalmasıyla bu işlemin geleneksel uygulamasının tarihe karıştığını söylemek mümkündür.

Değerlendirme ve Sonuç

Halk veterinerliği (baytarlığı), modern veterinerlik biliminin teşekkül etmediği dönemlere has olan, hayvan hastalıklarının teşhis ve tedavisinin geleneksel yollarla yapıldığı uygulama ve pratiklerin tümüdür. Halk veterinerliği uygulamaları kuşaktan kuşağa, sözlü kültür vasıtasıyla aktarılan, tecrübe, inanış ve doğaya dayanan yöntem ve uygulamalardır. Folklor biliminin temel çalışma konularından birisi olan halk veterinerliği, hemen hemen eksiksiz bir sistem halinde yüzlerce yıl boyunca var olan geleneksel toplum, yaşayış tarzı ve kültürün bir parçasıdır. Bundan dolayı günümüzün modern dünyasında akıldışı, bilimsellikten uzak ve işe yaramaz olarak görülebilir. Yaygın bir şekilde “kocakarı ilacı” olarak da nitelendirilen bu uygulamaların kadim zamanların tababet ve sağaltma bilgisi olduğunu unutmamak gerekmektedir.

Türkiye'nin modern öncesi dönemine ait şartları (sosyo-ekonomik durumu, endüstriyel ve teknolojik altyapısı) gereği devenin sosyal, askeri ve iktisadi faaliyetler bağlamında yerine getirdiği işlev ve taşıdığı önem vazgeçilmezdir. Devenin hastalanması, sakatlanması veya ölmesi ulaşım, göç ve nakliyat konularında ciddi aksama ve sorunlar yaşanmasına neden olabileceği için sıhhati konusunda koruyucu önlemler alınmaya, hastalanması durumunda ise tedavi edilmeye çalışılmıştır. Bu da çok çeşitli sağaltım yöntemleri ile ilaçların doğması ve uygulanması sonucunu getirmiştir. Bu sağaltım yöntemlerinin günümüze kadar ulaşması modern teknolojik altyapı, kurum, hizmet ve araçların yaygınlaşmasındaki gecikme ile ilintili olduğu kadar geleneksel kültürün dayanıklılığı ile de ilgilidir.

Geçmişte deveciliğin yoğun bir şekilde yapıldığı bir bölge olan Antalya'da 2016-2018 yılları arasında gerçekleştirdiğimiz devecilik kültürü konulu saha araştırmaları yörede deve ile ilgili halk veterinerliği uygulamalarının kısmen de olsa devam ettiğini bununla birlikte geçmişe kıyasla sağlık kurumlarının sayısının artması ve bu kurumlara ulaşımın kolaylaşması gibi gelişmelerden dolayı halk veterinerliği uygulamalarının azaldığını, devecilerin modern veteriner hekimliği ve hayvancılık uygulamalarına uyum sağlamaya çalıştıkları gözlemlenmiştir.

Devecilik develerin beslenmesi ve bakımının yanı sıra devenin sağlığı ile ilgili bütün tedbirleri almayı da gerektiren bir uğraştır. Bunun yanı sıra develerin doğum işlemleri de devecilerin nezareti ve yardımı ile gerçekleştirilmektedir. Yakın zamanlara kadar iğdiş

işlemlerinin de devecilerce yerine getirildiği anlaşılmaktadır. Devecilerce teşhis edilen ve tanımlanan birçok hastalık içerisinde en yaygın görülen hastalığın soğuklama ve sidik tutulması olduğu görülmüştür

Yörede deve hastalıklarına karşı uygulandığını tespit ettiğimiz tedavi yöntemlerini dört ana başlıkta toplayabiliriz. Bunlar:

1. Dinsel ve büyüsel tedaviler
2. Ampirik bilgilere dayanan rasyonel tedaviler
 - a. Küçük cerrahi uygulamalar
 - b. Halk ilaçları
3. Ampirik bilgilere dayanan irrasyonel tedaviler
4. Modern tedavi yöntemleri (Çeşitli ilaç ve iğne uygulamaları ile veteriner hekimlerce icra edilen tedaviler).

Yörede deve hastalıklarının tedavisinde kullanılan ilaç hammaddelerini üç ana gruba ayırmak mümkündür:

1. Bitkisel ilaç hammaddeleri: Kekikyağı, günebakan, incir, kahve, kara biber, kırmızı biber, maydanoz suyu, mercimek çorbası, sarımsak suyu, soğan suyu, söğüt yaprağı, sumak, süt, şeker, tarhana çorbası, tuz, un çorbası, zencefil, zerdali hoşafı, zeytinyağı, Karadeniz çayı, katran ve püse.²⁴
2. Hayvansal ilaç hammaddeleri: Tereyağı, idrar, yapağının yıkama suyu, yumurta sarısı.
3. İnorganik maddeler: Çivit, kükürt, göztaşı, nişadır, soda.

Uygulanan tedavilerin bir kısmı semptomatiktir. Çorba ve acı biberle soğuklamanın giderilmesi gibi. Katran ve püseye haricen tedavi etme; hadım etme, dağlama ve yaralara dikiş atılması gibi küçük cerrahi uygulamalar ampirik halk veterinerliği uygulamalarıdır. Günümüzde pek rastlanılmamakla birlikte geçmişte uygulanan tedavi yöntemlerinden en önemlilerinden birisinin “dağlama” olduğu anlaşılmaktadır.²⁵ Ayrıca bazı rahatsızlıklara

²⁴ Katran yörede “kara hekim” olarak adlandırılan ve sedir (katran, *Cedrus libani*) ağacından çeşitli yöntemlerle elde edilen bir tür maddedir. Tedavi edici etkisinin, bileşimindeki yağ asitleri, esterleri, ketonları, alkolleri, fenoller ve fenollerin metil eterlerinden kaynaklandığı bilgisinden yola çıkıldığında, katranın antiseptik, antiparaziter, sekonder enfeksiyonları önleyici ve antiinflamatuvar amaçlarla kullanımının rasyonel temellere dayandığı ileri sürülebilir (Avcı-Özen, 2016: 39).

Püse, kurumuş çam ağaçlarının gövdesinin içinde yer alan çırardan elde edilen bir maddedir (Alptekin, 2019:325).

“Bu katranı yaylalarda çobanlar ya da odunculuk kömürcülükle uğraşanlar bunu katran ağacını yakarıktan kendileri elde ediyorlar. Yağa benzeyen siyah ve kokusu çok güzel, insana faydası olan bi şey, yağ türü diyeyim” (Alanya, K.K.15).

Püse ardıçtan çıkan bi şeydir, katranın biraz daha koyusudur. Katran da normal katrandan çıkar” (Kemer, K.K.22).

²⁵ Dağlama, tedavi amacıyla vücudun bir yerini kızdırılmış bir metal araçla yakmaktır (Durmuş, 2012).

(örneğin nazara) karşı uygulanan yöntemlerse tümüyle dinsel-büyüsel yöntemlerdir. İnsanların kendilerine uyguladıkları bazı tedavi ve yöntemleri develeri için de uyguladıklarını da görürüz. Örneğin soğuk algınlığında tarhana çorbası içirilmesi gibi.

Çeşitli deve hastalıklarına karşı uygulanan tedavi yöntemlerinin ve ilaçların bir kısmının deneme-yanılma yöntemiyle ortaya çıktığı aşikârdır. Tedavi yöntem, uygulama ve ilaç ham maddelerinin bazılarının köklerinin ise baytarnamelere²⁶ kadar uzandığı ve yazılı kültürden kaynaklandığı da söylenebilir.

Türkiye’de devenin geleneksel kullanımının nihayete ermesi ile deve popülasyonundaki düşüşün deveye ilişkin kültürel mirasın hızla kaybolması ve belleklerden silinmesi tehlikesini doğurduğu bir vakiadır (Davulcu, 2016: 284). Bu bağlamda devecilerin hızla kaybolmakta ve unutulmakta olan devecilik kültürünün anlaşılması ve kayıt altına alınması için önemli bir bilgi kaynağı olduğu aşikârdır. Günümüzde iletişim araçlarının artması, yaygınlaşması ve bu araçlara erişimin kolaylaşması bilhassa genç nesil devecilerin deve hastalıkları ve tedavileri konusunda birçok olanak sağlamaktadır. Türkiye’de devecilik icra edilen diğer bölgelerde de çalışmamıza koşut benzeri araştırmaların yapılması halinde karşılaştırmaya ve bütünü anlamaya dönük değerlendirmelerin yapılabileceğini düşünmekteyiz.

Kaynakça

AK, M. (2017). “Yörüklerde Halk Baytarlığı”. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*. C. 5, S.50, s.51-60.

AKÇAPINAR, H. ve ÖZBEYAZ, C. (1999). *Hayvan Yetiştiriciliği Temel Bilgileri*. Ankara: Kariyer Matbaacılık.

ALPTEKİN, M. (2019). “Mersin Folklorunda Püse (Kara Hekim) İle İlgili Tespitler”. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. C.9, S.1, s.323-336.

ARSLAN, E.S. (1998). *Ege Bölgesi Folklorunda Veteriner Hekimliği Ve Hayvancılık Üzerine Araştırmalar*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.

²⁶ Baytarname evcil hayvanların hastalık ve tedavileri üzerine İslam medeniyetinde yazılmış tıp kitaplarının genel adıdır. Bununla birlikte baytarnameler genellikle atların hastalık ve tedavilerini ihtiva eden konulara hasredilmiştir. Bu eserlerde diğer evcil hayvanlara ya hiç temas edilmediğini ya da sadece bir bölüm ayrılarak eserin sonunda bahsedildiğini görürüz (Şen, 1995: 177). Deve hastalıklarına dönük tedavi yöntemleri içeren baytarnameler de bulunmaktadır. IX. yüzyıla ait olan ve Muhammed bin Ahi Hizam tarafından kaleme alınmış olan “Kitab al-Hayl val-Baytara” isimli eserin otuzuncu babında şöyle bir bilgi bulunmaktadır: “*Develerde uyuz zifli ilaç sürülerek tedavi edilir. Devenin dili şişerse kan alınır.*” (Erk, 1961: 383). Yemen’de saltanat süren Türk asıllı Resuli ailesinden Melik’ül-Mücahid Ali bin Davud tarafından XIV. yüzyılda hazırlanan Kitab-ı Baytarname isimli eserde at, eşek, koyun ve fil gibi hayvanların yanı sıra deveye ilişkin çeşitli hastalıkların da incelendiğini ve bu hastalıkların teşhis ve tedavisine dönük bilgiler bulunduğunu görürüz. Deve hastalıklarına ilişkin en kapsamlı bilgilerin verildiği bu eserde kanın zıplaması (fazlalığı), al-aşavan, saratan, al-juşar, güneş çarpması, uyuz (al-cerab), el-cezaz, el-melah, el-nifah, el-vahra, el-cefa, el-hasr (idrara çıkamama), el-hurac, el-rasa, el-buram, el-sua’l (öksürme), el-fak, el-asra gibi hastalıkların bahsi vardır (Özen, 1999: 110-120).

Hicri 1115/Miladi 1703 yılında Arapça’dan Türkçe’ye çevrilmiş olan Kitabu baytar-name isimli eserde deve tedavisine ilişkin bilgiler bulunur: “*Ya’ni öküz ve deve ve koyunda peyda olan kene ve bit ve gayrısının ilacını beyan ider. Sırtlan kemugi ile hayvanı buhurlayalar ya hud huru tohumu ile döğüp yutduralar ve yine huru tohumuyla buhurlaya şifa bulması mukadderdir.*” (Şen, 1995: 252-253). Gene aynı baytarnamede devenin tüyünün dökülmesine karşı yapılacak tedavi de bulunmaktadır: “*Develerin tüyü döküldüğü zaman yağlı domuz pastırması su ile karıştırılır. Bu su deveye içirilir.*” (Erk, 1959: 134-135).

- ATASOY, F. ve ÖZBAŞER F. T. (2014). “Anadolu’da Deve Yetiştiriciliği ve Deve Güreşleri”. *Lalahan Hayvancılık Araştırma Enstitüsü Dergisi*. C. 54, S.2, s. 85-90.
- AVCI, A. ve ÖZEN, R. (2016). “Kara Hekim: Katran”ın Antalya Veteriner Hekimliği Folklorunda Hayvan Hastalıklarının Tedavisinde Kullanımı”. *F.Ü. Sağ. Bil. Vet. Dergisi*. C.30, S.1, s.39-44.
- AYDIN, G. (2003). “Deve Yetiştiriciliği”. Yayımlanmamış Doktora Semineri, Konya: Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. <http://www.tarimsal.com/deve.htm> (E.T.: 09.06.2016).
- BORATAV, P.N. (1994). *100 Soruda Türk Folkloru*. İstanbul: Gerçek Yayınları.
- BOZKURT, N. ve YÜKSEL, A.T. (2002). “Kervan”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 25, s.298-299.
- ÇALIŞKAN, V. (2016). *Bir Dünya Kültür Mirası: Anadolu Devecilik Kültürü ve Deve Güreşleri*. Ankara: İncirliova Belediyesi Kültür Yayınları.
- ÇORUH, H. ve TÜRKMEN, S. (2016). "Develerin Antik Dönem Kültür Tarihine Yansımaları". *I. Uluslararası Devecilik Kültürü ve Deve Güreşleri Sempozyumu Bildirileri-Sosyal Bilimler*. İzmir, C.1, s. 27-45.
- DAVULCU, M. (2012). "Türkiye'de Nazar Boncuğu Sanatı". *Antalya Rehberler Odası Dergisi*. C.7, 96-99.
- DAVULCU, M. (2016). "Antalya Halk Kültüründe Deve, Devecilik ve Geleneksel Kumluca Deve Güreşleri". *I. Uluslararası Devecilik Kültürü ve Deve Güreşleri Sempozyumu Bildirileri*. İzmir, C.1, s. 258-297.
- DAVULCU, M. (2017a). “Antalya Yöresinde Deve ve Devecilik Kültürü: Halkbilimsel Bir İnceleme”. *6.Halk Kültürü Araştırma Sonuçları Sempozyumu*. Kültür ve Turizm Bakanlığı. Ankara 23-25 Mayıs 2017.
- DAVULCU, M. (2017b). "Antalya Yöresi Deve Güreşlerinde Gelenek ve Değişim". *Türkiye'de Devecilik Kültürü ve Deve Güreşleri*. (Ed.: D. Ertürk - S. Şanlı). Ankara: Gece Yayınları.
- DAVULCU, M. (2018a). "Antalya Yöresi Geleneksel El Sanatları ve Zanaatlarında Deve ve Deveciliğin İzleri". *Yörük Kültürü ve Zanaatları*. (Ed.: D. Ertürk – S. Şanlı). Konya: Çizgi Kitabevi.
- DAVULCU, M. (2018b). "Antalya Yöresi Halk Hekimliği Uygulamalarında Deve". *II. Uluslararası Devecilik Kültürü ve Deve Güreşleri Sempozyumu*. İzmir. C.1, s.125-151.
- DAVULCU, M. (2019). "Devecilik Kültürü ve El Sanatları İlişkisi: Antalya Yöresi Örneği". *III. Uluslararası Devecilik Kültürü ve Deve Güreşleri Sempozyumu*. İzmir, C.1, s.67-81.
- DİLGİMEN, H. (1947). *Veteriner Hekimliği Tarihi*. İstanbul: Bozkurt Matbaası.
- DİNÇER, F. (1967). *Türk Folklorunda Veteriner Hekimliği Üzerine Araştırmalar*. Ankara: Ankara Üniversitesi Veteriner ve Ziraat Fakülteleri Basımevi.
- DİNÇER, F. (1982). “Türk Folklorunda Veteriner Hekimliğinin Yazılı Kaynakları”. *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*. Ankara. Cilt IV. s.123-130.
- DURMUŞ, İ. (2012). “Türk Kültür Çevresinde Dağlama Geleneği”. *Milli Folklor*. C. 24, S. 95, s. 114-121.
- EREN, A.N. (1979a). “Antalya Yöresi Göçer ve Yürüklerinde: Deve Donanımları ve Deve İle İlgili Bilgiler-I”. *Türk Folkloru Araştırmaları*. S.356, s.8594-8596.
- EREN, A.N. (1979b). “Antalya Yöresi Göçer ve Yürüklerinde: Deve Donanımları ve Deve İle İlgili Bilgiler-II”. *Türk Folkloru Araştırmaları*. S.357, s.8623-8625.
- EREN, A.N. (1979c). “Antalya Yöresi Göçer ve Yürüklerinde: Deve Donanımları ve Deve İle İlgili Bilgiler-III”. *Türk Folkloru Araştırmaları*. S.358, s.8658.

- ERHAN, Y. (2012). *Aşağı Fırat Havzasında Veteriner Hekimliği Folkloru Üzerine Araştırmalar*. Doktora Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- ERK, N. (1959). “Bir Baytarname İncelemesi”. *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*. C. 6, S.1-2, s. 126-135.
- ERK, N. (1961). “Dokuzuncu Yüzyıla Ait ‘Kitab al-Hayl Val-Baytara’ Üzerinde Bir İnceleme”. *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*. C.8, S.4, s. 367-386.
- ERÖZ, M. (1991). *Yörükler*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- ERTÜRK, D. (2017). “Türkiye’de Deve Güreşleri”. *Türkiye’de Devecilik Kültürü ve Deve Güreşleri*. (Ed.: D. Ertürk - S. Şanlı). Ankara: Gece Yayınları.
- ERTÜRK, D. ve ŞANLI, S. (2018). “Gelenekten Moderne Anadolu’da Devecilik”, *Turkish Studies*. C. 13, S. 26, s.613-635.
- GÖNÜLLÜ, A.R. (1996). “Alanya Halk İnançlarında Ağaç Motifi”. *Alanya Tarih ve Kültür Seminerleri*. Alanya: Alanya Belediyesi Yayınları, s. 123-125.
- GÖNÜLLÜ, A. R. (1998). *Alanya Folklorundan Derlemeler*. Antalya: Derya Ofset Matbaacılık.
- GÖNÜLLÜ, A.R. (2004). “Alanya Folklorunda Veteriner Hekimliği”. *Alanya Tarih ve Kültür Seminerleri III*. Alanya: Alsav Yayınları, s. 296-298.
- KARADAĞ, H. (1941). “Türkiye’de Devecilik”. *Türk Veteriner Hekimleri Dergisi*. C. 4, S. 58, s.38-40.
- KAŞGARLI MAHMUD (2006). *Divânü Lugat-it Türk-III*. (Çev. Besim Atalay). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KÜÇÜKASLAN, Ö. (2017). “Tarama Sözlüğü’nde Hayvan, Hayvancılık ve Veteriner Hekimliğine İlişkin Söz Varlığı”. *Turkish Studies*. C. 12, S. 9, s.89-134.
- MELİKOĞLU GÖLCÜ, B. ve YERLİKAYA, N. (2016). “Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusunda Develer ve Develi Birliklere İlişkin Düzenlemeler”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. C. 9, S. 47, s. 269-278.
- MERDİN, M.Ş. (2016). *Doğu Antalya Yöresindeki Belli Yerlere Bağlı Ziyaret ve Adak Yerleri Üzerine Bir İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.
- OSMANAĞAOĞLU, Ş. ve MENTEŞ GÜRLER, A. (2009). “Eski Anadolu ve Yakın Doğu Uygarlıklarında Veteriner Hekimliği ve Hayvanlara İlişkin Yasal Düzenlemeler”. *Selçuk Üniversitesi Veteriner Fakültesi Veteriner Bilimleri Dergisi*. C. 25, s. 1-2, s. 5-8.
- ÖNKAL, A. ve BOZKURT, N. (1994). “Deve”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 9, 226-229.
- ÖRNEK S.V. (1981). *Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki*. Ankara: D.T.C.F. Yayınları.
- ÖZGÜR, A. (1997). “Veteriner Hekim Terimi Üzerine Bir Araştırma”. *Ankara Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi*. C. 44, 1-8.
- ÖZEN, A. (1999). *Milli Kütüphanedeki Yazma Baytarnameler Üzerinde Tarihsel İncelemeler*. Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.
- PAŞA, S. vd (2016). “2013-2016 Yılları Arasında Adnan Menderes Üniversitesi Veteriner Fakültesi Hayvan Hastanesine Getirilen Develerin İç Hastalıkları Yönünden Değerlendirilmesi”. *I. Uluslararası Devecilik Kültürü ve Deve Güreşleri Sempozyumu*, İzmir. C.1, s.123-134.
- RADLOFF, W. (2012). *Türklük ve Şamanlık*. İstanbul: Örgün Yayınevi.

- SALMAN, M. (1948). *Halk Hekimliği ve Halk Veterinerliği*. Ankara: C.H.P. Halkevleri Yayınları.
- SEYİRCİ, M. (2000). *Batı Akdeniz Bölgesi Yörükleri*. İstanbul: Der Yayınları.
- SİNMEZ, Ç.Ç. (2011). *Bozlak Kültüründe Folklorik Veteriner Hekimliği ve Hayvancılık Üzerine Araştırma*. Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- ŞEN, M. (1995). “Baytarnameler”. *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*. İstanbul: Türkiye Jokey Kulübü Yayınları, s.177-263.
- UYSAL, Y. (2008). *Gazipaşa’da Folklor ve Halk Edebiyatı Ürünleri*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- YALGIN, A.R. (1958). “Hayvancılık”. *Türk Etnografya Dergisi*. S.3, s.87-106.
- YILMAZ, O. ve ERTUĞRUL, M. (2015). “Zootekni Bilimi Açısından Türkiye’de Deve Güreşleri”. *Hayvansal Üretim Dergisi*. C.56, S.1, s. 70-79.
- YÜKSEL, E. (2012). *Aşağı Fırat Havzasında Veteriner Hekimliği Folkloru Üzerine Araştırmalar*. Doktora Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi.

Sözlü Kaynaklar:

- K.K.1: Sait ÖZTÜRK, 1973 Kumluca doğumlu, Evli, Lise mezunu, Hal komisyoncusu, Deveci.
- K.K.2: Kemal ÖZER, 1974 Kumluca doğumlu, Evli, İlkokul mezunu, Seracı, Deveci.
- K.K.3: Ahmet KARAKUŞ, 1979 Kumluca doğumlu, Evli, Lise mezunu, Deveci, (Kumluca Deveciler Derneği Başkanı).
- K.K.4: Ali KARAMIKLI, 1956 Kumluca doğumlu, Evli, İlkokul mezunu, Seracı, Deveci.
- K.K.5: Ömer KARAMIKLI, 1980 Kumluca doğumlu, Evli, Lise mezunu, Seracı, Deveci,
- K.K.6: İbrahim ASLANTAŞ, 1972 Kumluca doğumlu, Evli, Lise mezunu, Seracı, Deveci, (Kumluca Deveciler Derneği Başkan Yardımcısı).
- K.K.7: Çağlar AKBULUT, 1984 Kumluca doğumlu, Bekâr, Üniversite mezunu, Ziraat mühendisi, Deve yetiştiricisi.
- K.K.8: Sabriye TOKAT, 1931 Elmalı İlçesi Müren Köyü doğumlu, Bekâr, Okur-yazar değil, Ev kadını.
- K.K.9: Mehmet Ali YALÇIN, 1959 Burdur İli Ağlasun İlçesi Mamak Köyü doğumlu, 1994 yılından beri Kepez’de yaşamakta, Evli, İlkokul mezunu, Deveci.
- K.K.10: Soner TEKİN, 1975 Denizli İli Sarayköy İlçesi doğumlu, 1992 yılından beri Kepez’de yaşamakta, Evli, İlkokul mezunu, Havut ustası-deveci-turizmcisi.
- K.K.11: Ali SARICA, 1958 Kaş İlçesi Çerler Köyü doğumlu, 1977 yılından beri Demre’de yaşamakta, Evli, İlkokul mezunu, Çiftçi-deveci.
- K.K.12: Necati SARICA, 1977 Demre doğumlu, Evli, Lise mezunu, Deveci-çiftçi (Mavi Akdeniz Yeşil Demre Deveciler Derneği Başkanı).
- K.K.13: Mehmet ATILGAN, 1964 Demre doğumlu, Evli, İlkokul mezunu, Çiftçi-deveci.
- K.K.14: Osman YATKIN, 1972 Demre doğumlu, Evli, İlkokul mezunu, Çiftçi-deveci.
- K.K.15: Kadri KOCA, 1978 Alanya Sugözü Köyü doğumlu, Evli, Lise mezunu, Deveci (Alanya Deveciler Turizm Derneği Başkanı).
- K.K.16: Cemal KARABULUT, 1988 Alanya doğumlu, Evli, İlkokul mezunu, Deveci.
- K.K.17: Murat KOCA, 1933 Alanya doğumlu, Evli, İlkokul mezunu, Deveci.
- K.K.18: Rukiye ŞAHİN, 1938, Döşemealtı Akkoç Köyü doğumlu, Dul, Okur-yazar, Ev kadını-Çarpana dokumacısı.
- K.K.19: Ayşe DOHAN, 195, Döşemealtı İlçesi Başköy doğumlu, İlkokul mezunu, Evli, 4 çocuk sahibi, Ev kadını, 45 yıldır Kovanlık’ta yaşıyor.
- K.K.20: Halime BÜLÜÇ, 1970, Döşemealtı İlçesi Kovanlık Köyü doğumlu, İlkokul mezunu, Evli, 3 çocuk sahibi, Ev kadını.
- K.K.21: Hıdır GÜRMAN, 1947 Elmalı İlçesi Gölova Köyü doğumlu, İlkokul mezunu, Evli, 4 çocuk, Çiftçi.
- K.K.22: Doğan AKKELLE, 1968 Kemer İlçesi Ulupınar Köyü doğumlu, İlkokul mezunu, Evli, 3 çocuk, Turizm işletmecisi-Deveci.
- K.K.23: Mustafa UYSAL, 1963 Kaş İlçesi Çukurbağ Köyü doğumlu, Lise mezunu, Evli, 2 çocuk, Memur, (Eski) Deveci.
- K.K.24: Hasan AYDEMİR, 1943 Avdan Köyü doğumlu, İlkokul mezunu, Evli, 7 çocuk, Çiftçi - (Eski) Deveci.

- K.K.25: Ali DEMİR, 1960 Korkuteli İlçesi Avdan Köyü doğumlu, Lise mezunu, Evli, 5 çocuk, Emekli imam.
- K.K.26: Mehmet SERT, 1955 Korkuteli İlçesi Avdan Köyü doğumlu, İlkokul, Evli, 4 çocuk, Çiftçi, (Eski) Deveci.
- K.K.27: Ekrem KURT, 1964 Korkuteli İlçesi İmecik Köyü doğumlu, İlkokul, Evli, 5 çocuk, Çiftçi.
- K.K.28: Hüseyin KOCA, 1976 Alanya İlçesi Sugözü Köyü doğumlu, İlkokul, Evli, 3 çocuk, Deveci.
- K.K.29: Savaş KOCA, 1985 Alanya İlçesi Sugözü Köyü doğumlu, İlkokul, Evli, Deveci.
- K.K.30: Turgut ZİLAYAZ, 1950 Kumluca İlçesi Beykonak Köyü doğumlu, İlkokul, Evli, 3 çocuk, Çiftçi - Deveci.
- K.K.31: Mustafa AKDENİZ, 1925 Serik İlçesi Töngüşlü Köyü doğumlu, İlkokul, Evli, 8 çocuk, Çiftçi, Töngüşlü Yörüşü
- K.K.32: Hama AKDENİZ, 1926 Serik İlçesi Töngüşlü Köyü doğumlu, Okur-yazar değil, Evli, 8 çocuk, Ev kadını, Töngüşlü Yörüşü.
- K.K.33: Zehra ÇÖMEZ, 1928 Serik İlçesi Töngüşlü Köyü doğumlu, Okur-yazar değil, Dul, 10 çocuk, Ev kadını, Töngüşlü Yörüşü.
- K.K.34: Bayram KAPLAN, 1944 Aksu İlçesi Kurşunlu Köyü doğumlu, Okur-yazar, Evli, 4 çocuk, Çiftçi, Honamlı Yörüşü.
- K.K.35: Hüseyin KARAMAN, 1936 Aksu İlçesi Karaçalı Köyü doğumlu, İlkokul, Dul, 4 çocuk, Çiftçi, Honamlı Yörüşü.
- K.K.36: Mahmut ÇEVİK, 1927 Akseki İlçesi Yarpuz Köyü doğumlu, İlkokul (3 sene), Dul, 8 çocuk, Eski kervancı - Çiftçi.
- K.K.37: Süleyman KAÇAR, 1951 Gazipaşa İlçesi Kahyalar Köyü doğumlu, İlkokul, Evli, 2 çocuk, Çiftçi, Karalar Yörüşü.
- K.K.38: Hüseyin Ali SÖZEN, 1926 Gündoğmuş İlçesi Kalecik Köyü doğumlu, Okur-yazar, Evli, 7 çocuk, Eski deve celebisi-Çiftçi.
- K.K.39: Fatma SÖZEN, 1932 Gündoğmuş İlçesi Kalecik Köyü doğumlu, Okur-yazar değil, Evli, 7 çocuk, Ev kadını.
- K.K.40: Mustafa KARAGÖZ, 1942 Serik İlçesi Aşağıoba Mahallesi doğumlu, Lise mezunu, Evli, 3 çocuk, Çiftçi.
- K.K.41: Gülay DİRİ, 1967 İbradı İlçesi Çukurviran Mahallesi doğumlu, İlkokul mezunu, Evli, Yöresel sanatçı.
- K.K.42: Mustafa KOCAKAYA, 1945 Demre doğumlu, İlkokul mezunu, Evli, Deveci-çoban.
- K.K.43: Mehmet KÖKEN, 1940 Döşemealtı İlçesi Kovanlık Mahallesi doğumlu, İlkokul mezunu, Evli, Eski deveci - Çiftçi.
- K.K.44: Veli EKİM, 1932 Döşemealtı İlçesi Aşağıoba Mahallesi doğumlu, İlkokul mezunu, Bekâr, Eski deveci - Çiftçi, Karakoyunlu Yörüşü.
- K.K.45: Bayram ERKAN, 1934 Döşemealtı İlçesi Karaveliler Mahallesi doğumlu, Ortaokul mezunu, Evli, Emekli başkomiser - Çiftçi.
- K.K.46: Durali KARA, 1935 Finike İlçesi Ernez Mahallesi doğumlu, Okur-yazar, Evli, Çiftçi.
- K.K.47: Kemal USLU, 1944 Manavgat İlçesi Sırtköy Mahallesi doğumlu, İlkokul (3 sene), Evli, Çiftçi - Hayvancılık.
- K.K.48: Mustafa SARI, 1940 Manavgat İlçesi Sırtköy Mahallesi doğumlu, İlkokul (3 sene), Evli, Çiftçi - Hayvancılık.
- K.K.49: Veli ÖZCAN, 1959 Akseki İlçesi Cendeve Mahallesi doğumlu, İlkokul, Evli, Çiftçi.
- K.K.50: Fatma ÖRTÜLÜ, 1965 Kaş İlçesi Yeşilbarak Mahallesi doğumlu, İlkokul, Evli, Ev kadını.
- K.K.51: Birsen KESTEM, 1961 Kaş İlçesi Akören Mahallesi doğumlu, Okur-yazar, Evli, Ev kadını.
- K.K.52: Mehmet Ali AVCI, 1939 Manavgat İlçesi Hacıobası Mahallesi doğumlu, İlkokul, Evli, Çiftçi.
- K.K.53: Mustafa Ali BÜLÜÇ, 1929 Döşemealtı İlçesi Kovanlık Mahallesi doğumlu, İlkokul, Evli, 5 çocuk, Çiftçi